

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: V. GRÜNTAL, J. JÕGEVER, A.
JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, J. LUIGA,
W. REIMAN, J. TÕNISSON

KUUES AASTAKAIK

1911

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

Kolm tähtsat ajaloohallikat venestamise päivilt.

II.¹⁾

Изъ архива князя С. А. Шаховского. Материалы для истории недавняго прошлаго Прибалтійской окраины (1885—1894 гг.) Томъ I. XL+324+V lhk. S. W. Shahowskoi pildiga. Томъ II. 311 lhk. S. W. Shahowskoi pildiga aastast 1885. Томъ III. LIX+334+XII lhk. S. W. Shahowskoi pildiga aastast 1894. С. Петербургъ, 1909, 1910. Hind à 2 rubla.

Suurte lootustega ühelt poolt, suurte kartustega teiselt poolt oodati senator Manasseini reviderimise tagajärgesid. Arvatavad tagajärjed pidid sügavasse, põhjani, ulatama ja kodumaa pinnale ja elule hoopis uue näo andma.

Ei kumbki, ei lootused ega kartused, ei läinud täide. Võimud, mis tegevusel, hoidsid teineteisele peaaegu tasa-kaalu, kuna meie rahvas enne kui pärast pealtvaatajaks ehk kannatajaks osaks jäi. Ainult järvepind lõi ajutiselt virvendama. Sügavas põhjas jäi asjaliselt peaaegu kõik vana viisi.

1884. aastal pani senator Manassein ülemale poole reviderimise aruande ette. Sinna jäi ta peatama ega liikunud avalikkusesse edasi, nagu uuenduste nõudjad soovisid. Vastupanek teiselt poolt oli tugev ja mõjuv. Kui 1886 Tallinnamaa kuberner Shahowskoi uueste rõhuga tähendas, et Vene seitskonnas Baltimaa õiged olud alles siis tuttavaks saavad, kui senatori revisjoni muretsetud teated mitte riigivalitsuse saladu-

1) Vaata „Eesti Kirjandus“ 1910, lhk. 1—8. Järg kirjutaja haiguse pärast hiljaks jäänud.

seks ei jää, vaid nad trükki antakse, tegi keiser Aleksander III. imestades märkuse: „Mikspärast ei ole ned trükitud?“ (С. М. Середонинъ, Исторический обзоръ дѣятельности Комитета Министровъ. С. Петербургъ. 1902. т. IV.) Nad jäi- vadki riigivalitsuse poolt avaldamata.

Siiski näis slavofiilide plaan täideminemisele lähinevat, kui 1885 meile uued kubernerid nimetati; Riiga kindral-leitnant M. A. Sinowjew, Tallinna vürst S. W. Shahowskoi. Nende politika sihi oli keiser ära tähendanud, kui ta 1885 Liivimaa rüütelkonnale seletas, et tema Balti kubermangude kui ühe Venemaa osa peale vaatavat ja et tema kõigest jõust Vene- maaga ühinemist püüdvat, seaduste, ei mitte eesõiguste põhjal seistes. Seda kinnitas suurvürst Wladimir veel 1886 Tartus: „See on majestedi kõigutamata tahtmine, et täielik kokkusula- mine ja ühele järjele seadmine riigiga toime saadetakse.“

Kõige suuremaid lootusi slavofiilide ringkonnas, kõige kangemat vihavaenu Balti saksuse keskel äratas vürst Shahowskoi tegevus 1885—1894. Seda tegevust tuletavad dokumendid elavalt meele, mis tema järelejäänud kirjadekogust trükki on toime- tatud. Nüüd on kõik kolm köidet ilmunud. Vürsti eluloo, mida Л. Н. esimese köite etteotsa on paigutanud, ja tema vahekorra seletuse Õigeusu kirikuga kolmandas köites jätame kõrvale. Nad on algusest otsani kiidulaulud ehk panegyrikused ja pakuvad peale elulooliste teadete vähem tähelepanemise- vääriolist. Siit kuuleme, et Sergei Wladimirowitsh Shahowskoi 14. juunil 1852 ühe Tveri mõisniku perekonnas sündis, Moskvas koolis ja ülikoolis käis, 1874 arvuteaduse kandidaadiks tõusis, 1875 välimiste asjade ministeriumi teenistusesse astus, 1876 Peeterburi Slaavi Heategevus Seltsis ja 1877—1878 Türgimaal ja 1880—1881 Taga-Kaspias Punase Risti ettevõtetes töötas, 1881—1885 Tshernigovi ja 1885—1894 Tallinnamaa kuberner oli ja 12. oktoobril 1894 suri. Meie peatame tema viimase ametiaja juures, kus tema kirjakogu juhiks võtame.

E s i m e n e köide toob 65 dokumenti, enamaste vürst Shahowskoi varemast ametiajast Tallinnas. Siin keerleb võit- lus keeleküsimuse ümber. Mis keel peab valitsusekohta- des ja maa omavalitsuse asutustes maksma? Senni hoidis Saksa keel ohjad peos. Ainult vallavalitsuses ja vallakohtus oli Eesti keelele aset lubatud, sest et igapäine elu ja asjaaja- mine seda välja oli nõudnud. Üli-, kesk- ja linnaalgkoolis jagati õpetust Saksa keeli, paiguti ka kihelkonnakoolis, selle peale vaatamata, mis rahvusest kasvandikud olid ehk mis nad kui emakeelt kõnelesid. Ainult jälle vallakoolist leidis Eesti keel kodu, aga paiguti õpetati ka siin Saksa keelt ja Vene keelt, vii- mast iseäranis üleüldise väeteenistuse maksmapanemisest saa-

dik 1874. Kõik maa omavalitsuse kohad (peale vallavalitsuse ja kogukonnakohtu) peeti sakslaste käes. Keeleküsimus seisis nõnda lähidas ühenduses võimuküsimusega: kellele jääb õigus ametnikka, kohtunikka, õpejõudusid nimetada ja lahti lasta? Riigivalitsus arvas küsimuste korraldamist oma ainuõiguseks ja riigimõiste kinnitamise pärast tarvilikuks, et n. n. Balti separatismust ehk lahkpüüet murda ja maad ja rahvast Sise-Venemaale lähendada. Selles nägi Saksa ollus oma eesõiguste rikkumist, oma iseolemise õõnistamist ja ajas süli vastu. Harva otsekohe ja ägedalt, nagu Tallinna linnapea Greiffenhagen ja Riia linnapea Büngner, keda ametist heideti, ehk talupoegade äreva meeolu peale toetadas, ehk küll vürst Shahowskoi tõendab, nagu oleks Tallinnamaa rüütelkond kunstlikul teel meeli keema kütnud, et selleläbi politsei uuendamist edasi saaks lükata. Kuberneri arvates on käima pandud kuulujutud pealegi osalt põhjendamata, osalt liialdatud. Rohkem ettevaatlikumalt ja passivlikumalt, aga ka plaanilikumalt ja sihikindlamalt diplomatia teel vaidlesid sakslased protestide ja seletuste varal, isikliku mõju ja tutvuste kaudu. Aga alles on võidule pääsnud slawofilide võim peavalitsuse ringkondades värske ja väsitamata, riigivõimu kohalikud esitajad alles ühemeelselt peale käimas ja tormi jooksmas. Üks Saksa seisukoht langeb teise järele. Juba 1882 oli linna- ja maakonna-väeteenistuse-komisjonides Vene keel asjaajamise-keeleks seatud. 1886 laiendati prokuratura mõjuringkonda ja muudeti kohtupidamise korda. 1888 tegi Vene politsei vihatud sillakohtu ja haakrehi asutustele otsa. 1889 seati Saksa kohtute asemele Vene omad, aga rahukohtunikka ei valinud mitte seisused, nagu Sise-Venemaal, vaid kohtuministerium nimetas nad, ja vannutatud meeste kohtud heideti kõrvale. Ametnikkudeks ja kohtunikkudeks kutsuti venelased ja terve asjaajamine sündis Vene keeles, nõnda et tõlkide kaudu pidi kõneldama ja advokatisid vahemeheks võetama. Ka kogukonnakohtu ja vallavalitsuse ametlikuks ja kirjavahetuse-keeleks tunnistati Vene keel, kuna kohaliku rahva emakeelele asjaajamisel kitsendatud õigusi jäeti.

Vähem teateid leiame „Kirjakogust“ kooli uuendamise kohta. Peaasjalikult kuuleme Tallinna Toomkoolist ja Kuuda kooliõpetajate seminarist. Sest riikliku koolivalitsuse (õperingkonna) ja kõrgemate õpeasutuste asupaik oli Liivimaa ja suuremad lahingud löödi siin. Võitlus oli niihästi rahvakooli, keskkooli ja ülikooli vastu sihitud. Rahvakool oli senni usutunnistuselist laadi kannud: kooliõpetuse üle valvamine seisis Evangeliumi-Lutheruse kiriku käes, koolivalitsus oli rüütelkonna, kiriku ja nimepidi talupoegade asemikkude vahele jaotatud; kooliskäimine oli sunduslik; kihelkonnakooliõpetajate ettevalmis-

tamiseks töötas Valgas seminar, vallakooliõpetajate tarvis Tartus ja Kuudas. Juba 19. aastasaja keskpaigas hakkasid kaebused käima, et rahvakool saksastavat. Tõeste oli ka hulgas kihelkonnakoolides ja mõnes üksikus vallakooliski Saksa keel õpekeeleks hiilinud, teistes oli Saksa keel mõõduandvaks õpeaineiks. Sellepärast tekkis juba kurator Gervais ametiajal mõte rahvakooli hariduseministeriumi alla panna. Kulude kartus ei lubanud mõtet teoks muuta. Eesti ja Läti rahvusliku liikumise ärkamisega ja tugevenemisega läks ka rahva keskel hüüd ikka valjemaks: „Koolid ministeriumi alla!“ Ma tuletan ainult C. R. Jakobsoni tülisid ja „Sakala“ õhutamisi meele. 1885 läksid slawofilide püüded ja rahva soovid täide: rahvakool ja seminarid seati otsekohe hariduseministeriumi alla. Kurator Kapustini ägedal tegevusel käis pauk paugu järele. Maikuu 1886 ilmus ajutine seadus, mis kihelkonnakoolides ja vallakoolide ülemas jaos Vene keele õpekeeleks tegi, vallakoolide alamates jagudes sedavõrd õpeaineiks, et ka sealt varsti emakeel oma õiguseliselt kohalt välja tõrjuti; rahvakooli üle valvajatele ametnikkudele jagati kaugele ulatavad õigused. Selle tagajärjel sulgusid rüütelkonnad seminarid kinni ja taganesid ikka rohkem koolivalitsusest, nõndasama evangeliumi usuline vaimulik seisus. Keskkoolides pani riiginõukogu heaksarvamine aastast 1887 Vene õpekeele maksuma, 1889 sündis sedasama Tartu ülikoolis. Õpekeele muutmise kannul käis koolivalitsuste muutmine. Kõige selle väliseks tunnistajaks nimetati 1893 Tartu ülikool Jurjewi ülikooliks ümber, asendati 1895 ülikooli peahoonesse Aleksander-Newski kirik ja kinnitati peasissekäigu kohta Vene rist.

Seda on tarvis meele tuletada, et sündmustest aru saada, kellest esimese kõite dokumendid jutustavad.

Sennine maa omavalitsus oli asju nii karedalt ajanud, et ta üleüldise viha ja põlgtuse alla oli sattunud, niihästi tema valitsuseasutused kui ka kohtud ja koolid. Kui riigivalitsuse uuendused ootamata kiirega välja kuulutati ja paendumata valjusega maksuma pandi, tervitas rahvas seda rõõmuhõiskamisega. Sennisele „hirmuvalitsusele“ nähti üle öö äkiline ots tulnud olevat. Hingati lahedamalt. Loodeti vabanemist, loodeti rahvalalitsust. Ajakirjandus andis hääle kätte, Kes ühes ei helistanud, seda tunnistati rahva äraandjaks. Kes uuendustele kiitust ei laulnud, sellele kirjututi see karva pealt ette. Vastasel korral ähvardati kinnipanemisega, kui mitte veel halvemaga. Aga sellestki zensuri valjusest ei saa vürst Shahowskoile küllalt: ta nõuab veel valjemaid määrusi, tema abi Tillo on otse õnnetu, et pealinna lehed Balti asjust avalikumalt tohivad kirjutada.

Kartus avaldab alati seisukoha nõrkust. Kõik hiilgavalt võidetud tagajärjed ei julgusta kubernerit. All pool — kuhu

kõige pealt uuenduste mõju meie rahva kohta tundus, vallamajades ja koolitubades — vastab paiguti õudne vaikus, paiguti kuuldu juba nurisemist, mis ikka valjemaks kasvab.

Uueduste läbemata ja hoolimata läbiviimine nõuab ohvrid, kohutavaid ohvrid. Ükski ohver ei lange oigamata. Ja ohvritel on omad sugulased ja sõbrad.

1885. a. 14. septembri käsukirja maksmapanemiseks saadab kuberner juba 11. jaan. 1886 kihelkonnakohtutele käsu, et nad vallavalitsustele ette kirjutaks 3 kuu jooksul vallakirjutajaid valida, kes Vene keelt oskavad, ehk et nad — seadusevastaselt — ise kirjutajaid palkamise teel nimetaks. Ainult kõige vaesemate valdadega tahetakse raasuke kannatada, kellel Vene keelt mõistja kirjutaja ametisse seadmine väga raskeks on.

Kuidas aga tõe poolest vallavalitsustes Vene keele mõistmisega lugu oli, näitab vürst Shahowskoi lähidase kaastöölise Al. Harusini arvustik koguköites „Временникъ Эстляндской губернии. Ревель. 1894. г. Приложение I-ое. Къ статистикъ волостныхъ должностныхъ лицъ Эстляндской губернии“. Lhk. 347—360. Et Harusini korjatud teated peale Vene keele mõistmise arvustiku ka arvused toovad, mis rahvuste ja uskude vahekorda Tallinnamaal selgitavad, siis paneme arvud siia tervelt üles. On nad ju ülepea vähe tuttavaks saanud.

Tallinnamaa vallavanematest on 93,90% Lutheruse usulised, 6,10% Vene usulised. Rapla, Rakvere ja Paide kommissari-jagukonnas tunnistavad kõik vallavanemad Lutheruse usku. Vene usulisi vallavanemaid on Hiiu jagukonnas 16,66%, Lihula j. 14,28, Jõhvi j. 10,52, Haapsalu j. 9,09 ja Tallinna j. 5,88%.

Tallinnamaa vallavanematest oskavad Vene keelt 9,16%, ei oska mitte Vene keelt 90,84%. Tõe poolest on mitte-oskajate arv mitme protsendi võrra veel suurem. Sest kui tähendatakse, et Hiiu kommissari-jagukonnas 16,66% ja Haapsalu jagukonnas 9,09% vallavanemaid Vene keelt mõistavad, siis tulevad meile Vene usuliste vallavanemate protsendid neissamudes jagukondades meele ja lähemalt vaadates leiame, et Vene usuliste ja Vene keelt mõistjate protsentide arvud kunni sajandikkudeni karva pealt kokku käivad! Et arvudes imesid ei sünni, siis peame järjeldama, et siin Harusin Vene usulised vallavanemad lihtsalt Vene keele mõistjaks teeb. Tallinna, Rakvere ja Jõhvi kommissari-jagukonnas elab tõeste vanast ajast saadik Vene keelt rääkijaid venelasi. Sellepärast tõuseb Vene keelt mõistjate vallavanemate arv siin 11,76, 10,75 ja 21,04% peale. Rapla, Paide ja Lihula jagukonnas ei olnud mitte ainumat

Vene keelt oskajat vallavanemat, sest et siin Vene ollus täieste puudus. Nõndasama oli lugu vististe ka Haapsalu ja Hiiu jagukonnas, sest et seal kuskil päris-venelasi ei elutse.

Vallavanemate abilistest tunnistasid 93,33% Lutheruse usku, 6,66% Vene usku. Vene keelt oskas 6,49%, ei osanud mitte 93,50%.

Kui Vene keel vallavalitsustes maksma pandi, langes vallavanemate mõju ja kontroll kirjavahetuses nulli peale. Kirjutajad toimetasid, kuidas tahtsid. Sennistest kirjutajatest olid haridust saanud kreiskoolis 19,84%, linnakoolis 12,20%, seminaris 23,66%, kihelkonnakoolis 19,08%. Seminarist tulnud kirjutajad pidasid ühtlasi vallakooliõpetaja ametit. Kirjutajate Vene keele tundmise kohta ütleb A. Harusin: „Громадное большинство старых писарей не удовлетворяли требованиямъ, постановленнымъ комиссарамн, и были замѣнены новыми“. (Väga suur enamus vanu kirjutajaid ei täitnud nõudmisi, mida kommissarid seadsid, ja nende asemele pandi uued.) See pidi 3 kuu jooksul, hiljem 11. aprillini 1886, sündinud olema, nagu äkiline käsukiri 11. jaanuarist määras. Vene keele õppimiseks ehk täiendamiseks ei jäänud kellelegi aega. Arvud puuduvad, aga meie arvame madalalt, kui tõendame, et see käsukiri vähemalt 90% protsendi vallakirjutajate pesad ära lõhkus ja nad ise ja nende perekonnad lendu ajas. Meie ei tea, kust uued välja tulid, kes Vene keele nõudmist täitsid, ja muidu kõlbulised olid. Aga ka uute pea kohta kogus 1891—1893 ähvardav äikesepilv, kui valdasid ühendama hakati, nõnda et sennisest 571 vallast ainult 132 valda ja vallavalitsust järele jäi, nõndasama palju ka kirjutajaid. Endiste väikeste valdade kirjutajatest lubati ainult 29% ühendatud valdade kirjutajaks heita. 71% kaotasid leiva ja peavarju. Kui juba arvud kohutavat keelt kõnelavad, siis jutustab lahtitehtud kirjutajate ja nende perekondade saatus terveid kannatamise-lugusid.

Niisama äge hootuli tabas arurikast r a h v a k o o l i õ p e t a j a t e seisust. Venestamise algusel loeti Tallinnamaal 589 rahvakooli. Kooliõpetajate arv ulatas üle 600. Vene õpekeele maksmapanemisega kaotas kaugelt suurem osa oma koha. Arvustik puudub, ei aitaks ka midagi. Ametist kangutamise sündis peaaegu alati „vabatahtlikult“ ehk „kooliõpetaja palve peale“. Kang pandi nii kärsitumalt ja hoolimata kooliõpetajate elujuurte alla, et juba 1890 pea kõik vanemad mehed perekondadega koha pealt välja olid tõstetud ja 1900 keskealisigi kooliõpetajaid tulega pidi otsitama. Uus koolivalitsus tegi põhjalikku „puhastamise“ tööd. Kohtade peale jäid ainult noorukesed, kes hiljuti Vene linnakoolist olid tulnud, vanematest need, kes varem mõnel õnnelikul juhtumisel Vene keele olid

suutnud ära õppida. Hea tahtmisega ja kange püüdmisega ei lepitud. Kes ei tea mis hoolega aasta aasta järele kibedamal heinaajal „kursustel“ käis, mis inspektorid pidasid, kaotas niisama koha, kui see, kes kodust ei liikunud, sest et ta ette nägi, kuidas kursusedki kedagi ei päästnud. Rõhuv tundmus, et õhk täis ähvardavat elektrit on, mis iga silmapilk vaese ohvri peale maha võis sähvata, meeleheitlik meeleolu, mis kohast lahtitegemisega rõhutatud tundmuse asemele astus, kogus ärevust ja kibedust kõige kannatlikuma kooliõpetaja hingesse, mida lastele ja lastelastele edasi pärandati ja mis parajal ajal lausa lõkkele läi.

Ka laiemad ringkonnad, meie rahva peaosa, talupojad, ei jõudnud kaua hõisata, nagu uuenduste ehk „reformide“ tulekul arvati üleüldiselt tähele panna võivat. Juba kirjutajate ja kooliõpetajate armuta lahtivihtumine pidi sügavaid jälgi ja valusaid arma rahva südames järele jätma. Sest lahtitehtud mehed seisid rahvaga veresugulises ehk vaimulises ühenduses. Aga ka lähemalt ja otsekohe semalt sai rahvas „reformide“ mõju tunda. See mõju ei vastanud kuidagi mitte äratatud lootustele. Valdade ühendamine, Vene keelt mõistvate kirjutajate palkamine ja vallavalitsuste bürokraatiline sisseseadmine mitmesetmekümne raamatuga ja registriga nõudis rasket kulu ja ajas vallamaksud kõrgesse. Maamaksud jäid endisteks, ehk küll kubermanguvalitsuses ja Vene meelsetes ajalehtedes nende vähenemisest alatasa juttu tehti. Vürst Shahowskoi dokumentide terve teine köide 26 kirjaga kõneleb neist püüdmistest, mis aga tagajärjeta jäid. Kes kergeusklik oli ja maksude alanemist ehk kaotamist jäi ootama, pidi selle usu eest kallist tasu maksma, kui võlgasid tuldi sisse riisuma. Tänapäevani tuttavaks on jäänud Tallinnamaa kohapidajate jaamamaksude sekeldused. Võõras keel kohtutes ja valitsusekohtades ja tõlkide appivõtmine raskendas sedavõrd asjaajamist ja tegi ta kulukaks, et kes üks kord sest tulest läbi oli käinud, teine kord ennast hoidis ligi minemast. Uued kohtud mõistsid seadus-tähe järele ja valitsusekohad ja pristavid täitsid ruttu ja karva pealt, sagedaste esialgselt, otsusi, ilma et vähemat väljavõtet tehti, iseäranis rendivõlgade sissenõudmisel ja talust väljatõstmisel, nii et kohtuabi otsiva talupoja põlv veelgi pahanes ja lootused „parema“ kohtu ja politsei peale maha maeti. Ka kuberner ise saab sellest aru, nagu esimese kõite dokument № 57 näitab, mis juba 1890 s. o. ainult aasta pärast uute kohtute tulemist, kirjutatud on: „Отрывокъ изъ записокъ Князя С. В. Шаховскаго къ характеристикъ дѣйствій новыхъ судовъ“. Ta ütleb otsekohe, kui ka ettevaatlikult, et talupoegade keskel petetud lootuste tundmus (разочарование) maad võtab, ja haru-

tab selle nähtuse põhjusi. Aga alatud teelt ei pööra tema sellepärast poolt sammugi tagasi, ei peata ka mitte, vaid nõuab uusi abinõusid, mis sihti aitaksid lähemale tuua. Mitte kohaliku rahva hea käekäik ja edu ei seisa ju kuberneril südame peal, nagu seda riigivalitsuse ülemalt kohalikult esitajalt oodatakse, vaid kohaliku rahva — venestamine. See paistab iseäranis selgeste dokumentide kolmandast köitest 51 kirjaga kaugelt juba silma. Sellest aga kõneleme järgmises numbris, niisama vastuvoolust pealinna seltskonnas, kelle tüüpiliseks kandjaks senati ülemprokuror A. F. Koni näitelavale ilmub.

W. Reiman.

Eesti keele rõhu ja häälikute painumise vahekorrast.

H. Pöld.

(Järg.)

Et Eesti keele rõhk ja sõnade sisemiste häälte pikkus ehk kvantitääb kindlas vahekorras on, siis on meil võimalik selle vahekorra põhjal mõndagi oma keele põllul ära seletada.

Kõigepealt võime meie oma nimi- ja ajasõnu nende rõhu seisuga järele muuteliikidesse, s. o. käänatustesse ja pööratustesse jagada.

Kui ma „Eesti Kirjanduse“ 1899 a. I ja II numbris „Eesti keele sõnade muutmistesse jagamisest“ kõneledes, sõnu nende välimiste ja sisemiste muutusemärkide poolest käänatustesse ja pööratustesse jagasin, siis püüdsin ma ka näidata, et meie nimi- ja ajasõna tüvede sisemiste häälikute seisuga ja mõõduandvate käänete (omastava ning osastava) lõppude vahel kindel vahekord valitseb. Täna lisan ma juure, et ka sõnade rõhk selles vahekorras oma osa etendab ja käänatustesse ning pööratustesse jagamise tähtsaks tundemärgiks on. Siin ei võin ma nimetamata jätta, et herra cand. K. Leetberg juba kaua aja eest minu tähelepanemist selle peale juhtis, et Eesti keele sõnade rõhk sõnad muuteliikidesse jagab. Kas tema ja minu jaotus täieste ühte lähevad, ei ole mul meele jäänud; ainult nii palju võin öelda, et need jaotused oma kava poolest sugulased on. Kui ma omalt poolt rõhu seisuga järele sõnad käänatustesse ja pööratustesse jagaksin, siis langeksid minu I käänatustesse ja I pööratustesse sõnad, millede omastava või käskiva kõneviisi tüve lõpp rõhuta on (kala, kann), II käänat. ja II

pööratuse alla tuleksid sõnad, millede tähendatud lõpp kaasrõhuga (rùkkí, kállá) ja III kään. ja III pöör. alla — sõnad, kus see lõpp raske rõhuga on (maa, joo). — Arvustajad, kes vaevaks võtavad praegu ettetoodud jaotuse põhjusemõtte najal minu 1909 aastal tehtud jaotust läbi katsuda, saavad muidugi leidma, et nii mõnigi endise jaotuse alamliik oma rõhu poolest peaks teisale paigutatama. Näituseks ei tohiks mitmesilbised -mine, -lane, -line jne. liitega sõnad oma rõhu poolest mitte II käänatuses seista, vaid peaksid I-sse tulema. Et nad aga sinna oma lõppude poolest ei kõlba, siis on nende õige paik k u l u n u d t ü v e d e hulgas (III käänatuse II liik). Tüve kulumise poolest nimelt on need liited täieste niisuguste tüvede sarnased, nagu: keele, hiire, õrre jne. Võrdle: ini-mese — ini-mest, eest-lase — eest-last ja keele — keelt, õrre — õrt. Rõhku tähele pannes tuleb minu endine sõnamuutmiste kava küll mõnestki kohast parandada; jaotuse põhjusemõtet ei muuda see aga mitte. Ma loodan oma 1909 aastast muutmise kava edaspidi täielikumalt avaliku arvustuse valge ette tuua.

Rõhu järele sõnu muuteliikidesse jagades võime mõtte peale tulla sõnu ka silpide järele muuteliikidesse jagada. On ju, nagu nägime, rõhk ja silpide arv ka kindlas vahekorras. Meie võiksimme siis I käänatuse ja I pööratuse alla kahesilbised tüved, II alla kolme ning enamsilbised ja kolmesilbiste väärilised tüved ja III alla ühesilbised tüved paigutada. Kolmesilbiste väärilisteks nimetaksin ma tüvesid, mis nüüd raske rõhuga ja kahesilbised on, enne aga kolmesilbised on olnud, nagu: kaste < kastege, õhtu < õhtagu (vrdl. õdangu), toore < toorese j. t. Kahesilbiste hulka aga tuleksid ka need kolme- ja neljasilbised liitüved lugeda, millede liited liikumata rõhuga on, nagu: kesk-mise, alu-mise, eest-lase, vene-lase j. t. Siin läheks aga kohe juba ülevaatlikkus kaduma. Ka nõuaks silpide järele jaotamine head keeleajaloo tundmist. Seda ei tohi aga meie harilikkudelt keeleõppijatelt nõuda. Otse selle tõttu ei ole ka vist herra Jõgever, kes oma grammatikas tüvesid silpide järele muuteliikidesse jagab, seda mitte järjekindlalt teha julenud. Ta loeb, näituseks, tüvesid, mis pealt näha kolmesilbised, keele ajalooliselt aga neljasilbised on, nagu h a g a n a < haganasa, j a l a k a < jalakasa, n e l j a s i l b i s t e liiki, tüvesid aga, mis pealt näha kahesilbised, keeleajalooliselt aga kolmesilbised on, nagu k a s t e < kastege, k a l d a < kaldase (> kaldas > kallas) k a h e s i l b i s t e liiki. — Sellepärast peaks küll silpide järele jagamise põhjusemõtte harilikust keeleõpetusest kõrvale jääma; teda võiks ainult seletustele abiks võtta.

Rõhu rarkuse ja häälikute vahekorra tundmine võib meile omast kohast abiks olla häälikute pikkuse kindlakstegemises.

Uuemal ajal kuuleme mitmelt poolt tõendusi, Eesti keele häälikuil ei olevat mitte paljalt 3, vaid 4 pikkuse vältet. E. Peterson oma „Algharjutustes“ ütleb kolmandat vältet ainult ühesilbistes sõnades ette tulevat, kõik teised ülipikad täishäälikud ja ülikõvad kaashäälikud seisvat ikka 4. vältes. Sõnu, nagu sada, saada minema, heina sad, pani heinad sadu, üksteise kõrvu seades, võivat kõrv häälikut α neljas astmes kuulda; niisamasugune lugu olla näit. /-ga sõnades, nagu vali, valli kraav, vall, mängi palli. Seda tõendades tähendab herra Peterson sinna juure, et mitmed neid välte vahesid hästi ei kuulvat ja 3. ning 4. vältet üheks välteks lugevat¹⁾ — Viimasest E. Petersoni märkusest kinni hakates pean ma tunnistama, et 3. ja 4. välte vahe ka minu kõrvale mitte igalpool küllalt selgeste kuuldavale ei tule; kõige vähemast ei kuule ma herra Petersoniga ühte viisi. Kõige pealt vaidleksin ma selle vastu, et 3. välde ainult ühesilbistes sõnades ette tuleb. Minu kuuldes ei ole näit. α pikkus määrastavates saada ja saata, ega o pikkus osastavates loogu (< loog = kuivamas hein) ja looka mitte ühesugune. Ma pean eelminevate sõnade (saada, loogu) α -d ja o-d pikemaks kui järgnevate sõnade omi (saata, looka). On α sõnas saada 4. vältes, siis peab ta sõnas saata 3. olema, on ta aga juba viimasel 4. vältes, siis peame sõna saada α juures koguni 5. vältest kõnelema. Kui palju minul siin hra Petersoni vasta õigust on, ei saa meie, minu arvates, palja kõrvaga kuulamisel mitte kergeste kätte. Seda oleks ainult võimalik isesuguste hääle mõõtmise riistade varal selgeks teha, nagu seda Dr. Hugo Pippingi Soome keele häälte vältuse ja kõvaduse kohta ette võetud katsetest näha võime.²⁾ Peale oma vältavuse jätvad ju häälikud ka oma kõla, kõrguse, rääkija kõneorganide ja tema murde poolt kuulaja kõrvu muljeid järele, mis ühele ja sellesamale häälikule mitmetes sõnades mitmesuguse värvi annavad.

Et meil aga sellegipärast õigus on neljast välteastmest kõneleda, näitab meile sõnade rõhu raskus ja selle mõju all sündiv häälikute painumine.

1) Vaata E. Peterson „Algharjutused“. 3. trükk. Tallinnas 1910. §§ 10, 15, 31.

2) Vt. Dr. Hugo Pipping Zur Phonetik der finnischen Sprache. Suomalais-Ugril. Seuran toim. XIV. 1899.

Asja lähemaks selgitamiseks tähendan kõige pealt, et meil üksiku hääliku pikkuse astme ja sõna sisemiste häälte astme ehk järgu vahel vahet tuleb teha. — Nimetame ühe ja sellesama hääliku pikkuse ehk vältuse astmeid wäldeteks ja sisemiste häälikute, s. o. häälerühma astmeid häälejärkudeks ehk hääle-astmeteks. Viimastest nimetustest oleksin ma enam kõige viimase nimetuse poolt, sest et ta piltlikum on kui eelmine, ehk küll meie vanemad keelemehed Hermann ja Weske ainult häälejärkudest kõnelevad. Vahet välte ja hääleastme vahel on ka juha Dr. Hermann teinud, kuid ilma et ta sellest midagi oleks järeldanud. Oma väitekirjas „Der einfache Wortstamm und die drei Lautstufen in der estnischen Sprache“ (Leipz. 1880) nimetab ta hääliku pikkust „Dauer“ (= välde) ja sõna häälte pikkust „Lautstufe“ (hääleaste) ja näitab ka, missuguse välte häälikutest sõna hääleastmed võivad kokku seatud olla,¹⁾ oma grammatikas räägib ta aga üksi veel häälejärkudest, selle nimetusega välteid tähendades. Hääleaste ja hääliku välde langevad temal siin päris kokku, ja ta leiab niisugustes vormides, nagu *toobi — toopi, paadi — paati, hoobi — hoopi* ainult sisemises kaashäälikus vahet, kuna täishääliku välde siin muutmata jäävat.²⁾ Välte ja hääleastme vahel kindlat vahet teevad Weske ja Jõgever, ehk nad seda küll iseäranis ei toonita. — Et meil välte ja hääleastme vahe selge oleks, võtame paar näitust. Nimetavas *a ni* on tüve häälik *a* 1. vältes, terve sõna I hääleastmel; omastavas *saani* on *a* 2. vältes, terve sõna II hääleastmel; osastavas *saani* (Weske: *saaani*, Hurt: *saani*) on *a* seniste grammatikate järele 3. vältes ja terve sõna III hääleastmel; sõnas *saaki* on *a* 3. vältes, *k* 2. vältes, terve sõna oma sisemiste häälte (*o* ja *k*) poolst III hääleastmel, niisama sisseütlevas *mettsa* (Weske: *mettsa*) *t* 3., *s* 2. vältes, terve sõna III hääleastmel.

Nagu meie ülevalpool nägime, läheb sõna rõhk sõna lühenemisel raskemaks, ja lähevad sisemised häälikud kõvemaks. Rõhu raskuse ja hääleastmete vahekorda tähele pannes leiame, et rõhu raskuse mõju sagedaste kaugemale ulatab kui selle silbi häälikuteni, kus peal ta seisab. Häälikute muutuse paika sõnas lähemalt ära piirates võime tõendada: Raskerõhu mõju ulatab raskerõhulisele silbile järgneva silbi esimese häälikuni, kui see häälik kaashäälik on. Kõige vähemast

1) Vt. ülem. nimet. tööd §§ 13, 16, 23—38.

2) Vt. Hermann'i grammatika § 20.

maksab see seadus painuvate sõnade kohta, mille teise silbi esimene häälik *k*, *t*, *p* ja *s* on. Võtame, näituseks, ühe ja sellesama sõna kaks painet looga ja looka (<look). Viimases vormis ei ole mitte ainult tüve täishäälik *o* pikenenud, mis esimese silbi oma on, vaid ka järgmise silbi alguse kaashäälik *g* kõvenenud. Raske rõhk, mis esimese silbi peale langes, pikendas mõlema hääliku vältet. Nimetame muutuvaid häälikuid — antud näituses *o* ja *g* — tüve sisemise muute häälikuiks. Tähendame siinsamas kohe, et sisemise muute häälikuteks ikka sõnarõhuga silbi viimast liht- ehk liithäälikut ja järgneva silbi esimest häälikut, kui see kaashäälik on, tuleb pidada. Näit. on sõnades luua, koera, voodi, malga, noota j.t. uu, oer, ood, lg, oot sisemise muute häälikud. Sõna looga kohta võime nüüd öelda, et ta oma sisemise muute häälikute poolest II hääleastmel, sõna looka kohta aga, et see III hääleastmel on. Looga ja looka (W.: looka) vahel on veel vorm loõga (W.: looga) võimalik, mis pealt näha looga ja loõka vahelist hääleastet peaks esitama. Sõnast lugu on meil vorm loõga (= luguga) olemas. Võrdlemiseks võtame aga loõga asemel sõna loõgu (< loog), sest et tema tüve *o* puhtam on, kuna sõnas loõga ta murtud võib olla: luõga (< luguga). On nüüd sõnas loõgu *o* 3. vältes, siis on see terve vorm III hääleastmel, ja meie peaksime vormi loõka hääleastet IV-ks astmeks nimetama, sest et siin peale *o* pikenemise 3. vältesse, veel *g* 2. vältesse on kõvenenud. Vormi loõka häälikuis oleks rohkem rõhu jõudu avalikuks tulnud kui vormi loõgu omades. On aga sõnas loõgu *o* 4. vältes, nagu E. Peterson seda tähele on pannud, siis peame tunnistama, et loõgu ja loõka ühel hääleastmel seisavad, kuigi nende sisemise muute häälikute välted ühesugused ei ole (loõgu's 4. vältel *o* ja 1. vältel *g*; loõka's 3. vältel *o* ja 2. vältel *g*, s. o. *k*). Et loõgu ja loõka ühel hääleastmel on, tõendab ka Dr. Hermann, ainult on tema arvates loõgu *o* 3. vältel ja loõka *o* 2. vältel. Dr. Weske järele oleks nii hästi loõgu kui loõka *o* 3. vältel, ja jääks meil arusaamata, kust see jõud tuleb, mis viimase sõna *g*-d 2. vältesse tõstab (look, looga, looka). Meie ei leia nimelt mingisugust keeleseaduselist põhjust, mis pärast rõhu mõju vormis loõka peaks kõvem olema kui vormis loõgu. Järjekult on rõhuraskus mõlemis ühesugune. On ju mõlemad vormid ajalooliselt ühetasa lühe-

nenud (loógu < loogu-da, loóka < looga-da või õigemini looGaDa). Kadunud häälikute jõud tuleb selles nähtavale, et ta sõnas loógu o 4. vältesse tõstab, s. o. teda kahe välte võrra pikendab, sõnas loóka aga o 3. vältesse ja g 2. vältesse tõstab, see tähendab kumbagi häälikut ühe välte võrra, ehk mõlemaid kokku ka kahe välte võrra pikendab.

Meie tuleme otsusele, et meie sõnade sisemisel muutmisel küll **kolm hääleastet** ehk **häälejärku** on, aga üksikutel sisemise muute häälikutel **neli vältet** võib olla.

Vaatame nüüd ka, missuguses vahekorras hääleastmed ja välted on.

Esimese hääleastme sisemise muute häälikud on 1. välte lihtsad täis- ja kaashäälikud. Näit. **ani**, **isa**, **pimeda**, **varase** j. t.

Teine hääleaste on sisemise muute häälikute poolest kahesugune:

1, sisemise muute kahest häälikust on esimene 2. välte täishäälik ehk 1. välte täishäälikutest kokku seatud kaksik-täishäälik, teine on 1. välte kaashäälik, mis ka välja langenud võib olla. Näit. **nooda**, **paiga**, **luua** (< **luuða**);

2, sisemise muute häälikutest on mõlemad 1. välte kaas-häälikud, mis üheskoos liitkaashääliku sünnitavad ja kirjas kahe silbi peale ära jaotatakse, ehk sisemisel muutel on liitkaashäälikust tõusnud kaksikkaashäälik, mis niisamuti kahe silbi peale jaguneb. Näit **tõlgi**, **sõbra**; **valla** (< **valða** < **valda**), **murre** (< **murðe** < **murde**).

Kolmas hääleaste on neljasugune:

1, sisemise muute kahest häälikust on eelminev, täishäälik, muutuv ja 4. vältes, järgnev, kaashäälik, muutmata ja 1. vältes. Näit. **loógu**, **saada**. Harukordadel võib kaashäälik ka välja langenud olla, näit.: **luua** (< **loõða**), **juua** (< **joõða**);

2, sisemise muute mõlemad häälikud on muudetud, teine neist 3., teine 2. vältes. On esimene häälik liittäishäälik, siis on tema esimene lihthäälik 1., järgmine 2. vältes, s. o. terve (liittäishäälik on 3. vältes. Näit.: **looka**, **saata**, **mettsa** = **mettssa**), **varssa** (= **varsssa**), **paika** (= **paiika**);

3, sisemise muute häälikuid on kolm; neist on aga kaks muutuvat, kuna kolmas muutmata kaasa kõlab. Muutuvatest häälikuist on teine 3., teine 2. vältes. Näit.: **maksta** (k—3., t—2. vältes), **seltsi** (t—3., s. 2. vältes);

4, sisemisel muutel on üks kaashäälik 4. vältes (võib olla ka koguni 5.—as), mis kahe silbi peale jaguneb, ehk kahe silbi peale jagunev liitkaashäälik, mis ühest 3. (võib olla koguni 4.) vältse ja ühest 1. vältse liitkaashäälikust kokku on pandud. Näit. **tuppa**, **kõrde**.

Tähendame hääleastmed lühidalt Rooma nummertega I, II, III ja välted Araabia nummertega 1, 2, 3, 4, (5) ära ja katsume hääleastmete ja vältete vahetorda arvude najal näitlikuks teha. Täheandame siia juure, et meie I ja II hääleastmes ka tüvetäishäälikut, olgu ta sisemise muute häälik või mitte, ikka ühes lugema peame, sest et neil astmetel muutuvad häälikud veel selgeste nähtavale ei tule. Sõna sisemisi häälikuid tähele pannes saame meie järgmise kavastiku:

I - $1 + 1 = 2$. See tähendab: I hääleastme tüvedel on sisemise muutehäälikuiks kaks 1. vältse häälikut; näit.: **ani**.

II - $\left\{ \begin{array}{l} 1) \left\{ \begin{array}{l} 2 + 1 = 3; \text{ näit.: } \text{nooda, luua} (< \text{luuda}). \\ (1 + 1) + 1 = 3; \text{ näit.: } \text{paiga}. \end{array} \right. \\ 2) \left\{ \begin{array}{l} 1 + 2 = 3; \text{ näit.: } \text{valla} (< \text{valda}). \\ 1 + (1 + 1) = 3; \text{ näit.: } \text{sõbra} (\text{sõBra}). \end{array} \right. \end{array} \right.$

III - $\left\{ \begin{array}{l} 1) \left\{ \begin{array}{l} 4 + 1 = 5; \text{ näit.: } \text{loõgu}; \text{ ka } \text{luua} (< \text{loõda}) \\ (1 + 3) + 1 = 5; \text{ näit.: } \text{kõide} (= \text{kõiide}). \end{array} \right. \\ 2) \left\{ \begin{array}{l} 3 + 2 = 5; \text{ näit.: } \text{loõka}. \\ (1 + 2) + 2 = 5; \text{ näit.: } \text{paika} (= \text{paiika}), \\ 2 + 3 = 5; \text{ näit.: } \text{varssa}. \end{array} \right. \\ 3) \quad 3 + 2 = 5; \text{ näit.: } \text{maksta, seltsi}. \\ 4) \quad 4 = 4 \text{ ehk } 5 = 5; \text{ näit.: } \text{tuppa, seesama} \\ \left\{ \begin{array}{l} \text{silpidesse jagatud } 2 + 2 = 4 \text{ ehk } 3 + 2 = 5, \\ \text{s. t. } \text{tup-pa} \text{ ehk } \text{tupp-pa}; \\ 3 + 1 = 4 \text{ ehk } 4 + 1 = 5, \text{ näit.: } \text{kõrde} (= \text{kas} \\ \text{kõrrde} \text{ ehk } \text{kõrrrde}). \end{array} \right. \end{array} \right.$

Viimase kahe võrrendi ($4 = 4$ ehk $5 = 5$ ja $3 + 1 = 4$ ehk $4 + 1 = 5$) kohta tähendan, et nende võrdlus eelminevate III astme võrrenditega küll seda nõuab, et ka neis näitustes (tuppa, kõrde) sisemise muute häälikute vältete summa 5 oleks, kuid mina ei kuule seda mitte. Sellepärast pean ma siin võrrendid $4 = 4$ ja $3 + 1 = 4$ õigemaks.

Mul näib, nagu ei võiks häälikutel 5 vältet mitte olla; kui seda peaks olema, siis küll ainult *p*, *t*, *k*, häälikuul (**tuppa**, **kätte**, **vakka**). Viimasele arvamisele võiks ka see asjalugugi põhjust anda, et meie vanemad Eesti grammatika kirjutajad Ahrens ja Wiedemann neil häälikuul enam järkusid leiavad kui teistel. Niisamuti võib sellele arvamisele ka Soome-Ugri foneetikast

toetust leida, kus p, t, k-häälikuil enam kõvaduse astmeid on kui teistel (β , b, B, p ja pp: δ , d, D, t ja tt; γ , g, G, k ja kk). Meie ei saa palja kõrvaga siin õigele otsusele, vaid peame ära ootama, millal ka Eesti häälikute vältavus ära mõõdetud on. Ka ei ole ikkagi täieste võimalik, kõigi III astme vormides välte summat 5 kätte saada, vaid jääb ta 4 ja 5 vahele kõikuma, sest et peale p, t, k häälikute teistelt ometi 5. vältet võimata on leida (näit. on kannu põmmi kava $4 = 4$). Igatahes aga on hääleastmete ja vältete vahekorra tähelepanemine väga õpetlik ja aitab, minu arvates, ehk mõndagi nähtust meie keeles ära seletada. Ühe nähtuse peale tahaksin ma veel siin kohal tähelepanemist juhtida.

Meie keele alal, ka kirjakeeles, on mõned kaksikvormid võitlemas, nagu juure ja juurde, meele ja meelde, painuma ja painduma, paine — paine ja paine — painde, tulle ja tulde j. n. e., siis ka veel kurbus ja kurbtus, argus ja argtus j. t. Mitmed keele tarvitajad on siin tagumiste vormide vastased, sest et nad *d* ja *t* ilmumisele neis vormides põhja ei leia.

Nagu meie üles seatud arvude kavastikust näeme, püüab III astme vältete summa võimalikult 5 olla ja lepib ainult 4-ga. Ka tahab raske rõhu mõju, kui vähegi võimalik, järgmise silbi esimese häälikuni ulatada ja seda 1. vältest 2.-sse tõsta. Häälikud *d* ja *t* üles loetud sõnades näivad abilisteks tahtvat olla, et III astme vältete summa täis saaks ja rõhu mõju ka järgmise silbi algusesse ulataks. Nüüd on küll juure ja juurde, meele ja meelde, paine ja painde ühel hääleastmel, kuid esimesi vormisid on raskem õieti välja öelda kui teisi, sest et hääli ühe hääliku peal liiga kaua peab peatama. On ju esimese sisemise muute kava $4 + 1$ (juure), kuna ta teistel $3 + 2$ ehk õigemine $3 + (1 + 1)$ on (juurde.) Vormides juurde, meelde, painde j. n. e. oleks *rd*, *ld*, *nd* ka veel näitus nende liithäälikute alama kõvaduse astmest ilma sarnanemiseta *rr*-ks, *ll*-ks ja *nn*-ks (võrdle kõrre, valla, kannu). Häälik *d* ei ole neisse vormidesse mitte nii väga analogia põhjal ilmunud kui häälte seaduse põhjal ja, et ta rõhu mõju selgemine nähtavale toob, kui paljas 4. välte täishäälik (juure), ka sõna õiget hääletamist palju kergendab, siis ei pruugiks meie teda nii väga põlata. Igatahes peame meie vormidest nagu juure ja juurde, meele ja meelde, paine ja painde mõlemaid õigeks pidama; vaidlust võiks ainult selle kohta olla, kumb kirjakeelele soovitamam. on.

Veel vähem tohiks häälikule *t* sarnastes sõnades nagu argtus, kurbtus j. t. sõda kuulutada, nõnda kui mõned Noor-Eesti mehed seda soovivad. See häälik on neis sõnus III hääleastme veldete täiteks ja kergendab nende sõnade väljütlemist märksa. Sest kuna vormides argus, kurbus sisemise muute häälikute veldete summa kõige paremal tingimisel ainult 5 võib olla (argus, kurbus ~ 4 + 1), on ta vormides argtus, kurbtus igatahes 5 (kas 3 + 2 = r + t ehk koguni 2 + 2 + 2 r + g + t ja r + b + t, ehk õigemine r + G + t ja r + B + t, kõlavad need sõnad ju peaaegu kui arktus, kurptus) ja peame meie ülemalpool ette toodud põhjendustel neile vormidele eesõiguse andma.

Loodan nende ridadega tähelepanemist selle peale juhtunud olevat, et meie keele häälteõpetus veel põhjalikult läbi uuritud ei ole.

(Lõpp.)

Ajalooliste mälestuste korjamine

õogub Eesti Kirjanduse Seltsil algusest saadik südame peal. Määrab ju põhjuskiri temale üheks peaülesandeks kodumaa ja rahva igakülgset tundmaõppimist. Olevikust aga saab aru ja tuleviku sihtisid oskab ainult see ajada, kes minevikku tunneb. Minevikust toovad meile sõnumid keeletumad ja kõnelevad tunnistajad, kes sündmusi pealt nägid ehk sündmuste loomisel ise kaasa aitasid. Ajalooteadus nimetab neid tunnistusi hallikateks. Nagu see, kes jõejoosu tahab teada saada, jõesuust ülespoole kunni jõe hallikateni peab tungima, et näha, kust nad tulevad, mis aineid hallikavesi mullapõuest välja uhab, missugused kaldad on, nii püüab ajalugu hallikate kaudu minevikust selget pilti muretseda. Hallikad on mitmesugused ja mitmehinnalised. Kõige kindlamad ja ustavamad voolavad neilt, kes ise ligidalt sündmusi võisid tähele panna ehk neis kaastegevad olla. Sündmuste kirjeldused suusõnalisel edasijutustamisel, mida hiljem ehk ka kuidagi kirja pandi ja üles kujutati, on teiseastmelised. Kolmandat seltsi hallikad on sündmuste jäänused ja jäljed, kust meie seda tohime järjeldada, mis sündmustele põhjuseks on olnud ehk mis neid loonud on.

Hallikaid, mis sündmuste otsekohese tähelepanemise ja meespidamise peale põhjenevad ja nägijatelt ja kuulajatelt enestelt kindlas kujus s. o. kirjas edasi on antud, puuduvad meil vanemast ajast. Esivanemad ei ole mitte sündmuste ligi pääsnud, mis kodumaa käiku juhtisid. Vanemal ajal, kus nad

ise oma peremehed olid, ei osanud nad kirjutada ega mõistnud järeltulevatele põlvedele oma tegudest kindlaid sõnumid pärandada. Teised, võõrad, vaatasid esivanemate peale erakondlikust seisukohast, mõõtsid nende tööd ja tegu sissejuurdunud eelarvamiste mõjul ja otsustasid nende üle oma kirjades puudulist tähelepanemist mööda. Mis meie minevikust oma inimeste kaudu kuuleme, põhjeneb teadete peale, mis teisest, kolmandast hallikast on ammutatud, mis sündmuste juures seisjatelt suusõnaliselt saadud ja nõndasama suusõnaliselt põlvest põlve edasi on antud ehk traderitud. Otsekoheks sõnumid tohiksimise sündmuste kohta oodata, mis meie rahva oma keskel juhtusid, kus rahvas ise nägija, kuulaja ja nõnda tunnistaja oli. Aga siin tuleb kitsaid olusid ja piiratud läbikäimist meeles pidada. Mis ühes vallas sündis, see lendas küll pea teise valda, aga ainult kui kindlusega kuulujutt. Ja kui ta keeru pealt sündmuse kohta tagasi jõudis, oli ta tubliste muutunud. Mitte ilma põhjuseta ei ole „rahvaraamatut“ Eesti suuremaks ja paksemaks raamatuks hüütud. Nii kasvasid aegade jooksul ja edasirändamisel sündmuste ümber lopsakad lisandused, nagu varemete ümber väätkasvud, ja matsid neid osalt tundmatuseni oma alla. Aga hoolsal sirvimisel ja väärtide hoolimata rahakiskumisel tungime siiski tõele ligemale. Selle järele, mis arvul ja kujul lisandused niisuguste edasiantud sündmuste ehk traditionide külge on hakanud, nimetame neid, kui neid suusõnaliselt edasi kanti, jutuks, jutustavaks lauluks, muinasjutuks, muinaslooks, legendaks, lendsõnaks. Pannakse nad üles, siis saame kirjaliku traditiooni kivis, pergamendil, paberil, ehk kujutava traditiooni joonistuses, maalimises, skulpturas. Kaudseteks hallikateks on viimaks tegelaste ja sündmuste ainelised jäljed: inimeste kehalikud osad (luud) ja nende elamise ja toitmise jäänused, mida paläontologia, antropologia ja arhäologia lähemalt läbi katsub; siis keel, kust kauge mineviku rahvaste mõtlemised ja tundmused, teadmised ja oskamised, iseloom ja vastastikune vahekord selgeste nagu peeglist välja paistab, kui keeleteadus ja nimelt sõnaseletus ehk etymologia kätte eest tõmbab; lõpuks praeguse ajasse ulatavad endised seadlused, viisid, kombed, olud (survivals), mis nagu kivistused endid ka kõrgema kultura järgus alal hoiavad ja mida ühelt poolt ethnologia ehk rahvasteteadus, teiselt poolt folklore ehk rahvateadus uurima on hakanud.

Kõik aga, mis kirja ei ole pandud, „raamatusse ei ole raiutud“, kõduneb ja pudeneb ajahamba närimisel ja kaob, nagu varemed kunagi, mida katus enam kurja ilma eest ei varja.

Sellepärast on meilgi viimasel aastasajal arukad rahvasõbrad ja soojad rahvapojad ajalooliste mälestuste korjamise ja

alalhoidmise tööle asunud. Kõigile tuttavad on Rosenplänteri, Knüpfferi, Neusi, Fählmanni, Kreutzvaldi, Hurti, Eiseni vanavara kogud. O. Kallase ethnografiälised uurimised ja rahva- viiside korjamine on väljaspool kodumaad asjatundjate lugupidamist võitnud. F. Kuhlbarši kohanimedede registrid kõnelevad kuuldavat keelt kaugemast minevikust. Eesti Rahva Muuseumi suuri ülesandeid tuletab Kr. Raud ikka uue vaimustusega meele. Aga meil leidub ka söötismaad, kuhu kellegi korjaja ehk uurija jalg palju pole puutunud. Üht niisugust söödiriba katsub nüüd Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo-toimekond kündma hakata ja kutsus arusaajaid suguvendi ja -õdesid aitama ja toetama.

Korjanduse ülesandeks seame meie mälestuste, kirjalikkude ja suusõnaliste, otsimist, ülestähendamist ja varjuleviimist, mis senni kahe silma vahele on jäänud ja mida meie kitsamas mõttes ajalooliseks nimetame.

I. Kirjalikud mälestused.

1. Tuttavate meeste ja naesterahvaste, kirjanikkude ja muude avalikkude tegelaste ülestähendused ehk memuarid pikema aja ehk üksikute sündmuste kohta; tähelepaneivate pealtvaatajate ülespandud jutustused ja päevaraamatud. Näituseks P. Org, Minu mälestused. Eesti Kirjandus IV, 238—243, 266—277, 309—315, 330—338. P. Eichenfeldti järelejäänud paberid: „Pühajärve sõjad“. Eesti Kirjandus IV, 428—434, 465—471.

2. Tuttavate inimeste kirjavahetused. Näituseks: F. R. Kreutzvaldi kirjad Jaan Adamsonile. Eesti Kirjandus IV, 97—108, 155—163, 188—201. J. Hurti ja J. Köhleri kirjavahetus. Eesti Kirjandus V, 450—455, VI, 27—32, 98—103.

3. Käsikirjad, kõned, aruanded, märgukirjad Eesti rahva elusse puutuvate küsimuste ja tähtsate ettevõtete kohta, mis senni trükkimata. Sarnase, aga juba trükki antud materjali näituseks olgu: „Aleksandri kooli asutuse ajalugu aastast 1860—1871. Kirjutanud õnnis koolmeister Jaan Adamson, Ома Маа I, 116—119, 140—141. Положение эстовъ въ 1860-годахъ. Всеподданнѣйшее прошение крестьянъ Лифляндской губернии Перновскаго, Феллинскаго и Дерптскаго уѣздовъ. Русская Старина. Годъ XXX. 1890 г. Томъ сотый. Lhk. 655—685.

4. Ametlikud paberid ja tunnistused valituse-, kohtu- ja kirikuarhividest, protokollid ja kaebtusekirjad, revisjoni- ja vakuraamatud, kontrahid ja lepingud, iseäranis mis maaomandamisesse ehk renti-

missesse puutuvad, ehk nende ära kirjad. Näit. Mahtsa sõja aktid. Эстляндскія Губернскія Вѣдомости. 1890. № 30, 31.

5. Lühemad ülestähendused raamatute kaantel ja nimelehtedel (vanemal ajal, kus valge kirjutuspaber Eesti talus alles haruldane oli), ära kirjad mälestusesammaste ja -kivide pealkirjadest, mis laiema tähelepanemise väärilised on. Näituseks: Anne Rattisep'a hauristilt Suure-Jaani kiriku õues. Jung, Muinasaja teadus. II, 210. Kivi pealkiri Pillistvere kiriku torni seinas, õp. Bertholdi seatud. Jung, Muinasaja teadus. II, 173—174. Mulgi kivi kirjad. Jung, Muinasaja teadus. II, 7.

6. Uuema ajajärgu rahvalaulud ja pilkenooled, mis käsikirjalikult rahva seas ümber uidavad ehk alles üleskirjutamist ootavad. Näituseks: Raamat Rantsuse sõjasta, Piibel Pohla piiri pealta. Eesti mees ja tema sugu, Neist ei peeta kuskil lugu. Eesti mees ja tema herra. Juure tuleb tähendada, kui teada: 1. kes laulu teinud? kelle pihta pilge käib? mis juhtumisel ja kunas laul tehtud? kuidas tegijaid ja laialelaotajaid kimbutatud? Näituseks J. Egloni Kanepis laulu pärast: „Eesti mees ja tema sugu“.

7. Politika võitluse sõimud ja naljad, pamfledid, näitemängud. Näituseks: J. W. Jannseni „müümise“ lugu, arvatavaste C. R. Jakobsoni sulest. Hurt-Jakobsoni tüli laulud. Laulud punaste aastate sündmuste kohta. Ka siia juure tähendada: 1. kes pilke teinud? kes teda laien danud ja muutnud? kelle pihta ta käib? mis juhtumisel ja ajal ta tehtud?

8. Tuttavate meeste ja tegelaste näopildid, karrikatuurid („mustad jäljed“), sõnamängud ja lentsõnad nende kohta, nime moonutused (Dr. Hää). Ära tähendada, kust pilt pärit ehk kes sell teel oma vaimurikkust püüdis üles näidata ehk sappi välja valada.

9. Kodumaa looduse ja tähtsate kohtade ja sündmuste päevapildid. Näituseks: Pühajärv, Eba vere mägi, Kahutsi maalinn Põides, Viljandi lossivaremed, esimene Eesti laulupidu Tartus 1869.

Kus iial võimalik, seal tulevad **algkirjad** ja **algpildid** muretseda ja saata. Ei anna algkirjade ja -piltide omanikud neid millgi tingimisel käest, siis tehtagu neist hoolas ära kiri ehk ärapilt ja lisatagu algkuju täieline kirjeldus juure: mitu centimeetrit pikk ja lai? mitu lehekülge? kuidas kirjutatud ehk kujutatud? kelle omandus ja mis ajast? kust saadud ja kus teda alal hoitakse?

II. Suusõnalised mälestused.

Suusõnaliste mälestuste ääreta vallast nimetame esialgu järgmist, mis korjata tuleks:

1. Sõjamälestused: Põhja sõjast? Seltsmeaastast sõjast (Kui vägi meilt Pramburki läind)? Vene-Prantsuse sõjast 1807 ja 1812 (Kui prantsus Muskus käis. Kui Riia linn põles)? Pohla mässust 1830, 1863? Ungru sõjast 1849? Krimmi sõjast? Sõja kannul käivatest taudidest (mustast surmast?), pardi ajajatest ja röövijatest? Näituseks: „Võitlemine sissikute vastu“. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1877. Lhk. 43—48. Näljahädadest?

2. Vana aja nekrutite püüdmine ja ärakargamine? Kuidas püüti? Mis ajal? Kes püüdis? Miks kargasid noored mehed ära? Kus hoidsid nad endid varjul? Mis sündis, kui neid kätte saadi? Kuidas karistati peitjaid?

3. Pärissorjade põgenemine. Kunas põgenesid orjad? kes aitas neid, peitis ära? kuhu nad põgenesid? kas teistesse valdadesse, kus elamine vähe kergem, ümberkäimine inimlikum? kas linnadesse? kas Venemaale? kas Soome? kas Rootsi? kuidas nad põgenesid: jalgsi, ratsa, koormates, loot-sikutes? mis tehti mahajäänud omastega? kuidas karistati neid endid, kui kätte saadi ja välja anti? kas tulid põgenejad vahel ise tagasi? mis põhjustel? kas kaitsesid linnad linnadesse põgenejaid? oli põgenemine harilik või haruldane nähtus?

4. Orjaaegne läbikäimine ja kauplemine. Oma vahel? linnadega? mis maksusid võeti linnavärvavais? mis keeldi linna viimast? mis sündis salakaubaga? kui palju oli kauplemist väljaspool kodumaad: Venemaaga? Soomega? Rootsiaga? kes ajasid seda kauplemist? konterbant?

5. Võõrastega kokkupuutumine. Kust tulid võõrad? kas toodi neid orjadeks? kas asutati neid siia sõdade ja taudide järel elama? kuidas oli nende ja eestlaste vahekord? kas tõid võõrad kõrgemat kulturat, täiendasid põllutööd, rikas-tasid kulturataimede poolest, äratasid käsitööd? kas sulasid kohaliku rahvaga kokku? kus ja kunas seda sündis? kes olid need võõrad: lätlased, venelased, soomlased, rootslased, Saksa talupojad, mustlased?

6. Teopõlv oma hädadega ja mõnudega. Mitte üldiseid sõnakõlksa, vaid konkreetlikka kujutusi kohalikkude värvidega.

7. Naesevõtmine vanemal ajal: Kuidas kositi? mis päeval ja päevaajal käidi kosjas? kas tõmmati? kas pani mõisa mehele? kas sündis mehelemineku vanemate sunnil? mis peale vaadati naesevõtmisel? kust võeti naist: omast val-

last, omast suguvõsast? mis aastaajal tehti pulmi? pulma-
söögid- ja joogid? pulmakombed? mõisate „esimese öö“ tarvi-
tamine: tuli seda laialt ette? kus nimelt? kuidas reagerisid
noorikud? kuidas vaatas rahvas selle peale?

8. Meeste kodused käsitööd. Puutöö: kust saadi
puid? mida tehti? kas valmistati omale? mida müüdi? sepis:
kust saadi rauda? kas osteti ja kust? kas sulatati soorauda?
kust seda leiti? kuidas koguti? kuidas sulatati? mis peale
tarvitati?

9. Kodune viinaajamine. Tuli seda laialiselt ette?
Kus aeti: salaja kodu? metsas? kas oma tarvituseks? kas
müüdi ehk vahetati vilja vastu? kuidas karistati?

10. Koduõlu. Millal tehti? pühadeks? tähtpäevadeks?
pidudeks? talgudeks? kuidas tehti? kas ka müüdi ehk vahetati
vilja vastu?

11. Joomine. Mida joodi iseäranis? viina? õlut?
mõdu? kus joodi? kõrtsis, teel, kodu, töö juures, pidudel?
mis mõõdul? kes jõid: mehed, naesed, lapsed? kas pandi
viina surnutele ühes kirstu?

12. Viina- ja viljavooril käimine. Mis ajal ise-
äranis? kuhu? kui kaua kestis teekond? kes tuli mõisast ühes?
kuidas peteti ülevaatajat? kuidas saadi viina aamist? mis
õnnetusi juhtus teel?

13. Kohtupidamine. Kes mõistis kohut? kas mõisa-
herra? rentnik? opman? kubjas? kas kutsuti auusaid talu-
mehi kohtupidamisest osa võtma? kas olid nad seal ainult
moodi pärast? kas oli neil otsusetegemisel mõju? karistused?
edasikaebamine? kas tuli sest midagi välja?

14. Peremeeste, popside ja sulaste vahe-
kord. Kas oli harilikult igal talul pops ehk mitu? kuidas
tasusid nad maa renti: tööga, rahaga, viljaga? kelle päralt
olivad popsi hooned? kas oli popsil pikema aja maa tarvita-
mise õigus, nii kaugelt kui see peremehe võimuses seisis?
Sulaste seisukord: kes seadis sulase ehk ümmardaja talusse?
kas mõisa? kas võttis peremees? palk? söök? Kas oli pere-
meeste ja sulaste vahel seisuselist uhkust, vaenlust märgata?
Sai peremehest sagedaste pops ja popsist ehk sulasest peremees?

15. Vabainimesed orjuse ajal. Kuidas said
nad vabaks: kas ostu teel? mis hinna eest? kas ustava teeni-
stuse tasuks? kas ärakargamise abil, kui neid taga ei otsi-
tud ehk kätte ei saadud? kas linna põgenemise kaudu? kas
pärisherrad neid kimbutasid ja jälle orjaks katsusid teha?
Näituseks: Ignati Jaak. Sirvilauad. 1898. Lisa. Lhk. 35—48.

16. Priinimede panemine. Kunas pandi? (aasta-
arv)? kas pani mõisa? õpetaja? kas valisid pereisad ise? kas

pandi pereisade soovisid tähele? kes pani roppusid nimesid? kas valisid pereisad ise Saksa ehk Vene lõpulisid nimesid: — son, — mann, — berg, — thal, — feldt, — off, — in? mis põhjusel?

17. Väljarändamine. Mis põhjusel, mis määral ja kuna ta algas? kuhu ta läks? kuidas rännati? kuidas oli väljarändajate saatus?

Selle järele, kuidas korjamisest osa võetakse, laiendatakse järkjärgult korjamise piirisid. Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo-toimekind loodab, et osavõtmine elavaks läheb. Juba nüüd on mitmelt poolt hinnalist materjali pakutud ehk erapalvete peale kingitud. Arusaamine ajalooliste mälestuste tähendusest näitab õige laialine olevat. Meie märgime nende tähendusest ainult kahte asja.

Ta on esmalt ajaloolik ja teaduslik. Mälestuste korjamise, korraldamise ja läbitöötamise varal tahame meie ajaloolikku tõtt kätte saada, nii kaugelt kui meie tööle ülepea ligi pääsime. Meie püüame ilma kõige kõrvalise mõtteta ja sihita lihtsalt teada saada ja valge ette tuua, kuidas vanaste oldi ja elati, kuidas ilutseti ja kurdeti, kuidas kannatati ja mis jagas jõudu kanda.

Teiseks võiks ajaloolikuks tõeks tunnistatud asjaolust mõnda järjeldada, mis meie rahvast tema praegustes ja tulevastes eluvõitlustes julgustaks ja juhataks. Vahest selgub mineviku ajaloolikust valgustusest, et meie rahvas sagedaste nagu hua ääre peal on kõndinud ja lootuseeta seisukorras on viibinud. Vahest kuuleme, mis asi võimatuid olukordasid siiski on aidanud välja kannatada: põhjamaa rahvaste omane visadus ja töökus, kokkuhoidmine ja vähesega leppimine. Vististe näeme ka — iseäranis uuemast ajast — palju inetusi, lõhesid, äraandmist. Inimesed, kes laide ringkondade meelest aumehed olnud, langevad ehk põlgatavate kilda; teised, keda nende eluajal lülli tõmmati, tõusevad ehk lugupeetavaks. See oleks ajaloo kohus ja rahva südametunnistuse ehk avaliku hääle õigele teele tagasialtamine. Ei vähemat, mis ilust, tõsist, head on olnud, ei kao. Ei vähemat, mis toorusest, alatusest, valevaimust pärit on, ei jää katte alla, maetagu seda nii hoolega, kui tahes.

Meie minevik on madal ja väikene. Aga ta on siiski meie südamele armas, sest ta on meie minevik, nagu ema meil

armas on, sest et ta meie ema on. Ja kui tumeda suitsu-
hurtsiku aknaaugust koguni tõsise inimsuse soojendavaid kii-
resid hakkab meie ajasse paistma ja kui tööorja kõva käe
korba alt palava vere tuksumist tundub, mis meie südamesse
juhhib, siis läheb minevik meile veel armsamaks ja tema mulla-
hais ei ole enam vänge ja vastik, kelle eest meie põgeneme,
vaid ta tiheneb pinnaks, kellesse meie sügavamine juurdume
ja kellega meie lahutamata kokku kasvame.

Aidake kiiresid esivanemate elust koguda! Aidake vere-
tuksumist esivanemate soontes katsuda!

Korjandusi ja saadetusi palume juhtida: чр. м. Обер-
паленъ, Kolga-Jaani allakirjutaja kätte, olgu ristpaela
all, olgu hinnalises ehk hinnata pakis. Raskemaid saadetusi,
mis posti teel rohkem kulu teeksid, võib raudteega Tartu
toimetada, kas Eesti Kirjanduse Seltsi kirjatoimetaja A. Jür-
gensteini nime peale „Postimehe“ toimetuses, ehk kassa-
hoidja A. Kitzbergi kätte Liivimaa Linnade-Hypotheegi Selts,
Suurel turul nr. 12.

E. K. S. ajaloo-toimekonna nimel:

Kolga-Jaanjs, 1. juulil 1911.

W. Reiman.

Kirjandusline ülevaade.

E. Enno. **Hallid laulud.** K. Sööti trükikoja trükk Tartus
1910. 56 lhk., hind 60 kop.

E. Enno on oma kahe ilmunud luuletuse kogu vahel ka novellistina
esinenud. Raske oleks sellel, kes E. Ennot ainult prosaikerina tunneb,
täda luuletajana ära tunda ja ümberpööratud. Otse vastandina võiks E.
Enno proosat tema luuletustele seada: ühes on kõik kuiv, realistlik, puu-
dub luuletaja fantasia; teises on luuletaja-unistaja üksi mõõduandev, kõik
on abstraheritud, realne element kuni minimumini viidud, nii et lugejas
sagedasti jänu realsema järele tärkab.

Kuid jätame E. Enno novellid, mille kirjutamine vist lühikese pea-
tuse puhkese silmapilgu aegu on sündinud, ja ainult vahelülina huvitavad
võiksid olla. Kes E. Enno tõsisemat väärtust tahab tundma õppida, sel ei
tule igatahes seda mitte E. Enno proosast otsida, nagu meie ajakirjan-
duslik arvustus tegi, vaid see peitub E. Enno luules.

Kõigepäält võiks tõsist huvitust pakkuda, mis E. Ennos „Uute
luuletuste“ koguga muutunud on. Kui esimene kogu veelgi otsimise jälgi
kandis ja mitmele just sellepärast luulelise koondamise ja vormi kindluse
seisukohalt käremaid etteheiteid võimalikuks tegi, kui esimene kogu mitte
küllalt ühtlane ei olnud ja selles leiduvad luuletused sinna enam vähem

antoloogiliste põhjused olid paigutatud, siis võisivad „Hallid laulud“ juba alguses parema vastuvõtmise pääle kindlad olla, mis neile ka tõepoolest osaks on saanud.

„Uued luuletused“ ei saanud omal ajal küll mitte erutamise-raha osaliseks, aga siiski või ehk koguni sellest hoolimata on E. Enno neid lubamisi ja töötusi, mis ta meile omas esimeses kogus andis, teises kas osalt täitnud või täita püüdnud.

Omal ajal juba tähendasin, et E. Enno kalduvused filosofilise luule poole käivad, mis neoromantikeridel romantikeridega ühtlasi omane on. Müstiline looduse filosoofia omandas aga E. Enno esimesel loomise-ajajärgul, nähtavasti monumentalsust kätte püüdes, suurte ja laialiste sümbolide kuju, kuhu luule sagedasti ära kadus, nagu see kõikide suurtele sümbolidele rajatud luule saatus on. Niisama halvavalt mõjus ka abstraktiliste kujude liig kuhjamine. See kõik tegi E. Enno luuletused pea ligipääsematuteks.

Esimeses kogus leidus hulk luuletusi, mis meile autori „minas“ peituvaid sügavusi pidid avama ja nende omapärast luulet näitama. Tõsi on ju, et autori „mina“ alati selleks aluseks jääb, millelt ta meile omi maailmu näitab: need maailmad võivad aga kas otsekohe autori enese „minas“ peituda, või nendes vahekordades, mis autori „mina“ ümbritseva maailmaga kas ühendab või sellest lahutab. Esimesel puhul võib autori sisemise maailma rikkus ja sügavus tema luulet päästa, oletades et luuletaja omale sisemisele maailmale vastavat kuju mõistab ja suudab anda. See ala on kõige raskematest ja keskmistele luuletajatele alaliseks komistamise kiviks.

E. Enno on omades „Hallide lauludes“ õieti seda vahetorda kujutanud, mis teda ümbritsevast maailmast lahutab. See olekski, mis „Hallidele lauludele“ nende päälkirjagi on andnud.

„Nad puuri mind kinni pandsid —
Ei tea mispärast ja kus —
Nad puuri mind kinni pandsid
Ja laulja nime mul andsid,
Nüüd nutab mu igatsus.

Oh päike miks kutsud ikka? —
Mul laul on uiutav, hall —
Oh päike miks kutsud ikka
Teed ülesse otsata pikka?
Sest ees on varvadest vall.

Kesk helide halli sõudu —
Las sääl kõik lõpmata läeb —
Kesk helide halli sõudu,
Täis sõnade mõttepõudu,
Et- uiutus üksi jäeb“.

See luuletus võiks iseloomulik käesoleva kogu kohta olla ja ühtlasi ka ühendavaks lüliks E. Enno eelmise luule-ajajärguga: endine unistaja

on ka siin; unistaja, kellele praegu kõik maailm hall on ja keda ainult igatsus päikese, — s. o. millegi ülemaise järele, mille sümboliks päike — on, maisega lepitada suudab, sest

et uiutus üksi jääb.

Nendes luuletustes suudab E. Enno omadele unistustele algupärase kehastuse anda, kuid ainult esimese ekstasi silmapilgus, kuna teisel momendil, kus luuletaja omi kujusid lähemalt kirjeldada püüab, väljautlemise kujukus tervelt kaalu pääle pannakse või koguni surmataakse. Selles on ka vormilised raskused E. Ennole ikkagi veel nii suured, et ta nende pääl mitte just kõige viisakamalt ei komista. Võiks koguni tõendada, et E. Enno omade viimaste luuletuste arhitektonikas niisama nõrk meister on nagu „Uutes luuletusteski“. Edenemist võiks koguni mikroskoopiliseks nimetada, kui E. Enno mitte ise enesele uusi raskusi üles ei seaks: luulevormide kordamist ei võiks E. Ennole igatahes mitte süüks anda. Riimaga on ja jääb ikkagi veel E. Enno nõrgaks küljeks.

Omade sõnade tõenduseks olgu luuletusest „Mu tunded“ . . . :

„Mu tunded on kui kuningalapsed,
Kes läevad elu halli teed
Ning viisi otsvad kuldsest kroonist,
Mis kinni katsid mure veed“.

Alguse kahe rea kujud ei leia enesele salmi lõpuosas mitte küllalt kohast, jõukast vastavust: juba lühendatud „otsvad“ on luulet rikkuv. Koguni nigelaks, ebaluuleliseks, juba jõutu riimi poolest, muutub selle luuletuse viimane salm:

„Mu tunded on kui kuningalapsed,
Kes koju ei iialgi saa
Ja siiski oma teed ei jäta
Nii iseendas otsida“.

Iseenesest luuleline mõte kõige proosalisemas vormis.

Ehk jälle luuletuse „Valgel ööl,“ mis õrna paisuvusega algab ja kõige labasemalt sentimentalselt lõpeb:

„Mets kohas, öö õudsuse mõttes
Mu tunded õitsesivad
Ja palves Jumala rannad
Mu südant tervitivad“.

E. Enno luuletuste keeleline ja arhitektoniline külg jätavad paljugi soovida üle. Juba see alaline silpide väljajätmine, sõnade lühendamine, et värsimõõtusid kätte saada, mõjub segavalt: luuletaja ei tohiks kunagi keeleliste defektide pääle rütmilise liikumise iludusi ehitada. Niisama eksitav on kui luuletaja ühes salmiski alatud värsimõõdust kinni pidada ei suuda; teine asi kui uue mõõdu tarvitusele võtmine mõnesuguse pointeerimise otstarbega sünnib. E. Enno juures näeme ülemal nimetatud mõõtude eba järjekindlust sagedasti korduvana. Olgu veel selle pääle tähendatud, et E. Enno uusi ja algupärase riimisisid leida suudab ja pea

kunagi teiste poolt ülesvõetud ja paljude poolt labasuseni korratud riimisid ei tarvita, aga E. Enno hakkab iseenast kordama, mis niisama lubamata peaks olema, nagu teistelegi järeldamine. Hästi õnnestanud riim kordub E. Enno juures sagedasti mitmes luuletuses, ilma et selle läbi midagi ühist, siduvat meeleolu tahetakse luua. Olgu näituseks „keed — teed“, mis luuletustes „Ta tuli . . .“, „Kõitke kinni . . .“, „Hõõgamine“ ja „Vanaisa surm“ kordub.

Juba E. Enno esimeses luuletuste kogus „Uued luuletused“ leidusid mõned luuletused, — ja just paremad terves kogus, — kus luuletaja isesuguse õrnusega küla talu romantilist ilu maalib. Meil on küllalt maaelu ülistusi ja kiidulaulusid, aga õrn küla-romantika puudub nii proosas kui ka luules täiesti. Ka meie küla-realismuse ei ole ühtegi suurema raamilist, lõpetatud ja kaasakiskuvat maali luua suutnud. E. Enno aga mõistab küla-elu lihtsusest muinasjuttu punuda, mis oma sügava hingelise õrnusega joovastab. Olgu selle näituseks ainult luuletus „Võiks otsast alata . . .“ nimetatud. Ebausk oma müstikaga muutub meile armsamaks, nagu „valgustamata“ maa-elanikulegi hingeliseks tarbeks. Lugege „Nii uinusin magama . . .“

Mulle näib, nagu oleks need alad, millel E. Enno kunstilise järjekindlusega ja esteetilise mõjuvusega esineda võib, koguni piiratud, sest et luuletaja sääil ennast sugugi kodu ei tunne olevat, kus ta suuri, vägevaid tundmusi väljendada tahab. Võib olla, et sügavad tundmused luuletajast nii võitu saavad, et ta ainult üksikuid, väheütlemaid, sideta lauseid ette tuua suudab, milles ka neile üksi väärtust andev genialne säde puudub. Ainult sel teel võivad sarnased, koguni keskpärased, E. Ennot aga ainult diskrediteerivad luuletused, nagu „Meri — meri —“ sündida. E. Enno luule aladeks aga näivad jäävat: enese „minat“ ja selle vahetõrva välise maailmaga käsitavad ja küla-romantilised luuletused. Neis on E. Enno esimesena omapärasust, õrnust ja sügavust avaldanud ja seega suure ulatavusega esteetilist mõjuvust tabanud.

Luuletused nagu „Põud“, „Ta tuli“, „Armasta kõike sa!“ „Hõõgamine“ „Seebimullid“, „Võiks otsata alata . . .“ ja „Nii uinusin magama . . .“ on sügavam, mis E. Enno seni on pakkunud, tahaks ütelda kandvam ja õrnem kui mitmed L. Koidula parematest luuletustest. Kui E. Enno aga omade luuletuste keelelist külge tõsta püüaks ja suudaks, siis võiksim kolmandas luuletuste-kogus niisama jõudsat edenemist näha, nagu teises esimesega võrreldes. Seks hüüaksin E. Ennole ühes Hugo von Hofmannsthaliga: „Die Worte sind alles und Gedichte sind gewichtlose Gewebe aus Worten“ („Sõnad on kõik ja luuletused on raskuseta kangas sõnadest“).

Bernhard Linde.

H. Turp. **Wargad.** Novell. A. K. Naarize ja Ko. trükk, Tartu, 1910. 71 lhk., hind 30 kop.

Veel üks uus nimi, keda jällegi, — mitmes see küll juba peaks olema? — E. Wilde ja E. Petersoni, meie küla-realismuse edustajate epigonide hulka tuleb paigutada.

Ei või just öelda, nagu oleks H. Turp epigonide hulgas oma positiivilise külje poolest kõige viimane. Kui ta ennast kokkuvõtta oskaks ja püüaks, võiks ta, näituseks, J. Lintropile hädaohtlikumaks konkurendiks saada; vähegi kirjanduslikku distsiplini, maitse esteetilist koolitust ja H. Turp oleks palju paremini loetud autor, kui J. Mändmets ehk Mait Metsanurk. Kuna aga J. Lintropile ja Mait Metsanurgale kirjanduslikust kulturist üht ja teist külge hakanud näikse olevat, ei võiks selles H. Turpi koguni mitte „kahtlustada“. Siin on maalt tulnud ilmsüütusega tegemist, kes kõiksugustest kirjanduslikest vooludest veel rikkumata on. Ainult 1905 a. on autorile nähtavalt selgeks teinud, et nüüd „punaselt“ tuleb kirjutada, kuid asjata oleks kartus, nagu suudaks H. Turp omadesse tegelastesse vägevast mässavast vaimu, ümberlukkaja ideesid, õõguvat viha mõnesuguse vana korra vastu või jälle kuuma poolehoidmist tärkava uue vastu mahutada: autor ei lähe oma tegelaste eest hoolitsemises nii kaugele, vaid lepib sellega, et ta igal parajal, sagedamalt aga just mitteparajal kohal „kindla seisukoha võtab ja oma tõsist poolehoidmist vaesema kihi vastu üles näitab“, nagu seda nõuet „Ääsi tule“ kirjanduslised arvustajad kustunud tähtedel omale mitte just ilutundeliselt lehvima väljapandud lipule on kirjutanud.

Novell „Wargad“ on nagu pooleks kistud: esimene osa jutustab mõisnikkude elust, kuna teine talupoegade viletsust kujutab. Autor libiseb esimeses pooles igasugusest lähemast kirjeldusest targalt kõrvale: räägitakse mõisniku suurtest tubadest ja — kõik. Lugejal jääb tundmus, nagu oleks autor niisama, nagu meie endised mõisnikkude kirjeldajadki, sarnaseid tubasid lahke toapoiisi lubaga üksi läbi võtme augu vaadelnud. Leidub ka mõisnikkude nõupidamise koosolek, kuid sellel viibijad on omade isesoomude poolest ühesugused hallid kõik. Niisama udune on autori kirjeldatud Peterburi Balti mõisnikkude elu, kuid isesuguse häämeelega nähikse H. Turp Peterburi suurtsugu avalikku maja, alasti naiste tantsu jne. kirjeldavat, ehk kirjeldus küll nii väga mõnda ajalehe sõnumet meele tuletab, kust see vist pärit ongi. Muidugi on kõik mõisnikud paksu võitu ja kirdelised, kellede silmad vähe ilusamat naist nähes kohe fosforiliselt särava löövad.

Sarnane ilus naine on ka Helmi, kelle vägistamine mõisas aga koguni kahtlaselt kõlab: raske on uskuda, et mõis inimestest nii tühi oli ja et noor naine ennast vabatahtlikult ja nii kergelt vastikule mehele annab; ehk olgu siis, et ka naisel enesel selle ühenduse vastu suuremat midagi ei olnud. Kirjelduse järele ei ole see *jus primae noctis*, — autor tõlgib selle Eesti keelde „Mõrsja-öö õigus keskajal“, — olevikku kujutavas novellis mitte just kõige usaldust äratavam.

Aeg oleks juba mõisnikka mitte asjata teotada. Kui nende elu ei tunta, siis ärgu ka pimedas ümber kobatagu ja asjata tonta seina peale maalitagu.

Novell lõpeb õige „vägevalt“, mis aga kirjanduslise lugeja kõrvus, nagu tuuba ja trummi kokkukõlata duett kostab. Olgu see lõpp H. Turpi kirjelduse viisi proovina tsiteeritud:

„Järgmine päev peale kohtupäeva oli kroonupüha. Vara hommikul tõmmati riigilipud majade katustele üles. Ka kohtu- ja vangimaja peale pandi nad lehvima. Majesteetlikult vorbutasivad nad seal kerge tuule käes oma mitmevärvilisi voltisid, kuulutasivad kuninga võimukat kaitset neile, kes võõrastemajas sullepatjadel puhkasivad ja riigi toed õlivad — ja jutlustasivad viha ja kättetasumist neile, kes vangimajas õlekottidel lamesivad ja vargad olivad... viletsad, armetud vargad“.

Bernhard Linde.

Uued raamatud 1910.

475. Waldes, A. Taimed ja loomad. Tallinnas, 1910. W. Ehrenpreisi tr. 8° (16×23). 4 lk. 2.000 eks.
476. Wilde, Eduard. Raudsed käed. Tallinnas, 1910. J. Pihlaka kirjastus. J. ja A. Paalmanni tr. 16° (13×19). 164 lk. H. 50 k. 2.000 eks.
477. Ailo, G. Nõnda tehakse Jumalariikis tööd „Kristliku Perekonnalehe“ kaasanne jõulu kingiks. J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk. Tallinnas, 1910. 16° (12×18). 16 lk. 6.000 eks.
478. Ederberg, F. Kas Jumal on maailma loonud? Kas inimene on ahvist sündinud. Tallinnas, 1910. Püha Johannese Seltsi väljaanne. A. Mikwitzi trükk. 8° (14×20). 16 lk. H. 5 k. 4.000 eks.
479. Eesti rahvanali. Tallinnas, 1910. H. Pihlaka kirj. ja trükk. 16° (13×18). 702+2 lk. Pilt. H. 2 r. 3.000 eks.
480. Elsa. Vabrikunetu kurb saatus. 2 anne. Narvas, 1910. H. Pihlaka trükk. 8° (14×21). 13–24 lk. H. 5 k. 1.000 eks.
481. Grünewaldt, K. v. Lumehelbed. Lastele jõulupuu all jutustanud. Tallinnas, 1910. Reval. Beobachter'i trükk. 16° (13×17). 24 lk. 3000 eks.
482. Jarno, G. Metsaülema tütar. Operett 3 vaatuses. Tallinnas, 1910. G. Belau trükk. 4° (22×32). 21 lk. 100 eks.
483. Jõulu leht 1910. Tallinnas. A. Ploompuu kirjastus, 2-ne. M. Antje trükk. 8° (21×28). 32 lk. Pilt. H. 20 k. 1.250 eks.
484. Kastra, A. Tööliste tarvitajate ühised. Tallinnas. „Töö“ kirj. B. Ehrenpreisi trükk. 8° (16×23). 40 lk. 2000 eks.
485. Krieweler, J. Vaimulik laulja. Tallinnas, 1910. Kirjut. kirjastus. J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk. 16° (11×16). 48 lk. H. 10 k. 5.000 eks.
486. Marx, Karl. Kapital 1. anne. Esimese Prantsuse keelse väljaande järele tõlkinud Otto Sternbeck. J. Lillienbachi kirj. W. Ehrenpreisi trükk. Tallinnas, 1910. 8° (16×23). 80 lh. H: 30 k. 3.000 eks.
487. Meremees ja meremeeste mission. Eesti meremeeste missiõnõprade ühenduse kirjastus. Tallinnas, 1910. A. Mikwitzi trükk. 8° (14×20). 16 lk. 3000 eks.
488. Missiõnõ sõnumed. Tallinnas, 1910. A. Mikwitzi trükk. 8° (13×20). 16 lk. 3.000 eks.
489. Õndsõ Lutheruse väikene katekismus seletustega. Tallinnas, 1910. A. Mikwitzi trükk. 16° (10×16). 222 lk. 10.000 eks.
490. Plehanow, G. W. Usk. Tallinnas, 1910. Pet. Eesti Üllõpl. Seltsi kirj. M. Schifferi trükk. 8° (14×21). 47 lk. H. 35 k. 2500 eks.

491. Ploompuu raamatukaupluse raamatute nimekiri. Tallinnas, 1910. J. Ploompuu kirjastus. W. Ehrenpreisi ja M. Antje tr. 8° (15×22). 16+16 lk. 4000 eks.
492. Ploompuu, J. Teine laste Album. Tallinnas, 1910. J. Ploompuu kirjastus. M. Schifferi tr. 8° (14×21). 54 lk. Pilt. H. 20 k. 3000 eks.
493. Pühade-Album Jõuluks. 1910. Tallinnas, 1910. „Teaduse“ kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. 4° (23×32). 32 lk. Pilt. H. 25 k. 1.800 eks.
494. Rapla Kaubatarvitajate Ühisuse Kalender 1911. Tallinnas, 1910. M. Antje tr. 8° (14×20). 54 lk. 2.000 eks.
495. Ristirahwa Pühapäewa-lehe Kalender 1911 aasta peale. Tallinnas, 1910. A. Mikwitzi tr. 8° (14×20). 51+13 lk. 5.700.
496. S. P. Korstnapühkija õpipoiss. Tallinnas, 1910. A. Mikwitzi tr. 16° (12×19). 16 lk. H. 5 k. 3.000 eks.
497. Schneider, W. Põllutöömasinate Kalender 1911. aasta peale. Tallinnas, 1910. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 8° (14×20). 47+1 lk. 4.000 eks.
498. Spuhl-Rotalia, J. G. Maailma ja inimesesoo tulevik (Rahva Ülikool № 3). Haapsalus, 1910. M. Tamwerki tr. 8° (14×21). 33—48 lk. H. 10 k. 1500 eks.
499. Spurgeon, T. H. Tarkusesõnad igaveses elus. Tallinnas, 1910. J. Aunwertki kirjastus. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16° (12×18). 96 lk. H. 15 k. 3.000 eks.
500. Stein, Arwin. Katarina von Bora. Luteruse abikaasa. Tallinnas, 1910. A. Mikwitzi tr. 8° (12×20). 246 lk. Näopilt. 2.000 eks.
501. Tähtraamat 1911 aasta peale. Tallinnas, 1910. M. Antje tr. 16° (11×14). 32 lk. 5000 eks.
502. Ühiselu tähtraamat 1911 a. Tallinnas, 1910. W. Ehrenpreisi tr. 8° (14×20). 176 lk. 5.000 eks.
503. Weizenberg, A. Male ja Mihkli kosjad ehk klaas veini. Näitemäng kolmes vaatuses. Tallinnas, 1910. N. Lõökese kirjastus (Viljandis). 2-ne tr. M. Schifferi tr. 16° (13×19). 31+1 lk, H. 30 k. 1.000 eks.
504. Hää aasta? Tartus, 1910. „Postimehe“ tr. 4° (23×30). 2 lk. 280 eks.
505. Heinrich Leichveis 21—25 anne. Julge rõõvel ja salakütt. Tartus, 1910. G. Zirki tr. 8° (14×21). 625—784 lk. H 10 k. 2.500 eks.
506. Igapäevased südamekinnitused aastal 1911. Tartus, 1910. Schnackenburgi tr. 16° (11×15). 256 lk. 1.500 eks.
507. Kalender 1911. Viljandis, 1910. D. Natuse kirjastus. E. Ringi tr. 16° (12×17). 32 lk. 18.000 eks.
508. Kalender 1911 aasta jaoks. Tartus, 1910. A. Araka kirjastus. Libliku tr. 16° (11×15). 60+4 lk. 15.000 eks.
509. Kalender 1911 aasta jaoks. Võru, 1910. K. Pagenkopfi kirjastus. A. Pohlaka tr. 16° (13×18). 32 lk. 10.000 eks.
510. Kalender 1911 aasta jaoks. Tartus, 1910. K. Reinholdi kirjastus. Libliku tr. 16° (11×14). 60+4 lk. 25.000 eks.
511. Kalender 1911. Viljandis, 1910. W. Stedingi kirjastus. J. Ringi tr. 16° (11×17). 128 lk. 3.000 eks.
512. Kampmann, M. Lookesed loodusest. Tartus, 1910. G. Zirki kirjastus ja tr. 8° (15×22). 128 lk. H. 45 k. 1.500 eks.
513. Kodu kalender 1911. Viljandis, 1910. A. Renniti tr. 16° (10×13). 80 lk. 5.000 eks.
514. Pärnu, Viljandi ja Võru maakonna kontsertide laulud. 1911. a. Tartus, 1910. Bertelsoni tr. 4° (19×30). 47 lk. 850 eks.

515. Schalk, Gustav. Rooma muinaskangelased. Piltidega. Järele Anna Haawa. Tartus, 1910. Postimehe tr. 8° (14×21). 304 lk. Pilt. H. 1 r. 2.500 eks.
516. Tasku-raamat kalendriga 1911 a. Tartus. 1910. G. Zirki tr. 16° (12×18). 48 lk. 10.000 eks.
517. Edasi III. Tallinnas, 1910. J. Lilienbachi kirjastus. M. Schifferi tr. 8° (14×23). 80+16 lk. H. 25 k. 3.000 eks.
518. Eestimaa Rahvahariduse Seltsi põhjuskiri. Reningi haruselts. Tallinnas, 1910. M. Antje tr. 8° (14×20). 4 lk. 5.00 eks.
519. Eichelmann, R. Kuldne noorus. Hungerburgis, 1910. J. P. Reteniki kirjastus ja tr. 8° (17×22). 32 lk. Pilt. H. 20 k. 3.000 eks.
520. Elsa. Vabriku-neiu kurb saatus. 3. anne. Tallinnas, 1910. G. Pihlaka tr. 8° (14×21). 25-36 lk. H. 5 k. 1.000 eks.
521. Forel, A. prof. Elu ja surm. Eesti keelde J. Depmani ülevaatel. Tallinnas, 1910. Peterburi Eesti üliõplaste seltsi kirjastus. M. Schifferi tr. 8° (14×22). 40 lk. 2.500 eks.
522. Hanko, A. Ühistöö. I. Tallinnas, 1910. „Maa“ kirjastus. M. Schifferi tr. 8° (15×22). 59 lk. 3.000 eks.
523. Kalender 1911 aasta peale. Tallinnas, 1910. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 8° (14×21). 48 lk. 2.000 eks.
524. Kallimeelne poiss. Tallinnas 1910. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16° (10×14). 8 lk. H. 2 k. 4.000 eks.
525. Kristlik rahvaleht Jouluks. Tallinnas 1910. A. Mikvitzi tr. 8° (16×23). 32 lk. H. 10 k. 3.000 eks.
526. Kriweler, J. Kristlik laste seltsiline. Õpetlikud kõned, jutud ja laulud lastele. Tallinnas 1910. Kirjutaja kirjastus. J. ja A. Paalmani tr. 8° (14×20). 32 lk. H. 10 k. 3.000 eks.
527. Lintrop, Jaan. Nutt ja Naer. Tallinnas 1910. J. Lepa kirjastus. J. ja A. Paalmani tr. 16° (13×19). 113+1 lk. H. 65 k. 2.000 eks.
528. Mitte enam nutta. Tallinnas 1910. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16° (10×14). 16 lk. H. 3 k. 4.000 eks.
529. Noor martir. Tallinnas 1910. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16° (10×14). 8 lk. H. 2 k. 4.000 eks.
530. Raamat neile, kes oma lapsi armastavad. Üle 30 lugemise alkoholi tarvitamise üle. Tallinnas 1910. J. ja A. Paalmani tr. 8° (15×22). 55 lk. H. 25 k. 2.000 eks.
531. Richter, P. Liang. Ühe noore Hiina naisterahva jutustus enese elust. Eesti keelde S. P. Tallinnas 1910. A. Mikvitzi tr. 16° (11×15). 16 lk. 5.000 eks.
532. Tähtraamat 1911 aasta peale. Tallinnas 1910. K. Rotermanni kirj. M. Antje tr. 16° (11×15). 32 lk. 3.000 eks.
533. Väike Niils. Saksa keelest ümber pannud S. P. Tallinnas 1910. A. Mikvitzi tr. 16° (11×15). 16 lk. 3.000 eks.
534. Leivad ja saiad. Käsiraamat saia ning sukruga pagaritele, leivategijatele, kokkadele ja perenaistele. Tallinnas, 1910. „Mõtte“ kirjastus. M. Schifferi tr. 8° (15×21). 159+1 lk. H. 1 r. R. 14 l. 1500 eks.
535. Leon, Victor ja Held, Ludvig. „Modell“. Operett kolmes vaatuses. Franz von Suppé muusika. Laulude sõnad. Tallinnas, 1910. „Estonia“ kirjastus. Ehrenpreisi tr. 8° (14×21). 44 lk. R. 3 l. 500 eks.
536. Menger, A. Prof. Õiguseteaduse ühiskondlikud ülesanded. Saksa keelest. Peterburis, 1910. M. Schifferi tr. 8° (15-22). 29+4 lk. R. 3 l. 2000 eks.
537. Mis on Esperanto? Tallinnas, 1910. M. Antje tr. 8° (14×21). 8 lk. H. 3 kop. R. 1 l. 4000 eks.

538. Missioni sõnumed. Tallinnas, 1910. A. Mickvitzi tr. 8° (14×20). 16 lk. R. 1 l. 3900 eks.
539. Maja kalender 1911. Tallinnas, 1910. Plompuu kirjastus. Ehrenpreisi tr. 8° (14×21). 144 lk. R. 7 l. 15.000 eks.
540. Nalja kalender ehk Tapa Tarkuse Tähtraamat 1911 aasta tarvis. Tallinnas, 1910. Klemmeri kirjastus, A. Laurmanni tr. 8° (14×20). 52+12 lk. H. 8 kop. R. 4 l. 4000 eks.
541. Põhjalane, J. Kihvtised keeled ehk Perekonna õnne rõõvel. Tartus, 1910. Hermannini tr. 16° (12×17). 64 lk. R. 4 l. 750 eks.
542. Raamat 6 tunniga lugema õppimiseks. Tallinnas, 1910. Heberti tr. 16° (12×19). 16 lk. R. 2 l. 500 eks.
543. Ruut, K. Kooli laulude kogu I. Esimene anne. Tallinnas, 1910. Leokese kirjastus. M. Schifferi tr. 16° (13×19). 15×1 lk. H. 10 kop. R. 2 l. 10⁰⁰ eks.
544. Seton-Thompson. Laane-hunt. Eestist. A. Põllusaar. Tartus, 1910. Zirki tr. ja kirj. 8° (14×21). 64 lk. Piltidega. H. 40 kop. R. 7 l. 1000 eks.
545. Suppe, von Fr. Modell. Operett 3 vaatuses. Tallinnas, 1910: 4° (22×32). 27 lk. R. 5 l. 100 eks.
546. Tähtraamat 1911. Tallinnas, 1910. M. Tõnissoni kirj. A. Laurmanni tr. 16° (10×14). 48 lk. R. 1 l. 100000 eks.
547. Tallinna XII Eesti näituse nimekiri 1910. Kaasanne. Kalender 1911 aasta peale. Tallinna Eesti Põllum. S. kirj. W. Ehrenpreisi tr. 8° (14×20). 160+LXIV lk. R. 11 l. 5000 eks.
548. Tallinna XII Eesti näituse nimekirja Lisa. Tallinnas, 1910. W. Ehrenpreisi tr. 8° (14×21). 163+176 lk. R. 1 l. 5000 eks.
549. Tallinna Eesti Seltsi „Estonia“ 1909/1910 aasta aruanne. Tallinnas, 1910. W. Ehrenpreisi tr. 16° (11×18). 25 lk. R. 2 l. 400 eks.
550. Trilljärvi, Aleksander. Teatri laulud. I. anne. Tallinnas. „Tuleviku“ kirj. W. Ehrenpreisi tr. 16° (13×18). 159 lk. H. 70 kop. R. 9 l. 2000 eks.
551. Ühistegevuse kalender 1911. Tallinnas, 1910. W. Ehrenpreisi tr. 16° (10×13). 96 lk. H. 5 kop. R. 3 l. 15000 eks.
552. Bilow, A. Arithmetikaliste ülesannete kogu keskkoolidele. Kolmas jagu. Tallinnas, 1910. A. Buschi kirj. J. ja A. Paalmanni tr. 8° (14×22). 122 lk. H. 40 kop. R. 10 l. 4000 eks.
553. Ristirahva kalender 1911 aasta peale. Tallinnas, 1910. A. Mickvitzi tr. 8° (14×20). 96 lk. R. 6 l. 2100 eks.
554. Eestlaste Adress-Kalender ja Eesti Kirjanduse Tähtraamat 1911 aasta tarvis. Tallinnas, 1910. M. Neumanni kirj. A. Laurmanni tr. 8° (15×21). 96+16 lk. H. 15 k. R. 7 l. 2000 eks.
555. Kalender 1911 aastaks. Tallinnas, 1910. M. Ribaki kirj. W. Ehrenpreisi tr. 16° (10×14). 16 lk. R. 1 l. 15000 eks.
556. Kalender ehk Tähtraamat 1911 aasta peale. Tallinnas, 1910. A. Mickwitzi tr. 16° (10×14). 48 lk. R. 1 l. 21000 eks.
557. Laste laulud nootidega. Tallinnas, 1910. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16° (12×18). 160 lk. H. 45 kop. R. 9 l. 3000 eks.
558. Meie Matsi tähtraamat 1911 a. Tallinnas, 1910. „Teaduse“ kirjastus. M. Antje tr. 8° (14×21). 160 lk. Piltidega. H. 15 kop. R. 11 l. 20000 eks.
559. Missioni sõnumed. Tallinnas, 1910. A. Mickwitzi tr. 8° (14×20). 16 lk. R. 1 l. 3900 eks.
560. Modersohn, Ernst. Kolm minutit enne keskööd ehk etteõeldud ja siiski ootamata. Elise Aunwerdt. Tallinnas, 1910. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16° (11×16). 16 lk. H. 3 kop. R. 1 l. 5000 eks.

561. Mõru, M. Kunst ja Eesti kodanlus. Tallinnas, 1910. W. Ehrenpreisi tr. 8° (16×22). 38 lk. H. 20 kop. R. 5 l. 1200 eks.
562. Poland, Ussisoo, Saral, Johannson, Meie kodu. Tallinnas, 1910. M. Schifferi tr. 8° (30×21). 56 lk. Piltidega. R. 9 l. 15000 eks.
563. Põld, H. Karskuse jutlus, pidanud Valgas karskuse kongressi ajal, 8. augustil 1910. Tallinnas, 1910. A. Mickwitzi tr. 16° (14×19). 8 lk. R. 1 l. 5000 eks.
564. Rauatöö. Kirjeldused seppadele, lukuseppadele, plekiseppadele ja asjaarastajatele. Tallinnas, 1910. „Mõtte“ kirjastus, W. Ehrenpreisi tr. 8° (15×22). 128 lk. Piltidega. H. 70 kop. R. 13 l. 2000 eks.
565. Ruut, K. Kooli laulude kogu. II. Esimene anne. Tallinnas, 1910. H. Leokese kirjastus. M. Schifferi tr. 16 (13×19). 18+2 lk. H. 12 k. R. 2 l. 1000 eks.
566. Strauss, Josef, Kevadine õhk. Operett 3. vaatuses. Tallinnas, 1910. „Estonia“ kirjastus. 4° (21×31). 22 lk. R. 5 l. 100 eks.
567. Suur Adres-Kalender 1911. Tallinnas 1910. W. Ehrenpreisi tr. 8° (15×21). 16 lk. H. 20 kop. R. 1 l. 2000 eks.
568. Tallinna piiramine ja allaandmine aastal 1710. Tallinnas, 1910. M. Schifferi tr. 8° (14×21). 49 lk. R. 6 l. 5000 eks.
569. Üksti, A. M. Välkuvad kiired. Tallinnas, 1910. Felsbergi ja Tetermanni tr. 16° (13×19). 59 lk. H. 25 kop. R. 5 l. 1000 eks.
570. Va Valelik ehk Rahva kalender 1911. aasta tarvis. Tallinnas, 1910. A. Laurmanni tr. 8° (14×21). 57+7 lk. R. 3 l. 1000 eks.
472. West, W. ja Held, L. Kolmejärguline operett „Maakaevaja“. Carl Zelleri muusika. A. Trilljärve tõlge. Tallinnas, 1910. „Estonia“ kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. 8° (15×21). 29 lk. R. 3 l. 500 eks.

Toimetusele saadetud raamatud.

- Kuidas inimesed vanast elasivad. F. Gansbergi järele Anna Haawa, „Postim.“ kirjastus, Tartus 1911. E. kirjand. Seltsi koolikirjand. toimekond. Nooresoo kirjavara nr. 12, 88 lhk., h. 40 kop.
- Noor-Eesti nr. 4, 1910. Kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri. „N. E.“ kirjast. Tartus.
- Valooja, 1 vihk 1911.
- Käsitöäleht, Tartu Eesti Naesterahva Seltsi kuukiri, nr. 2. 1911.
- Axel Kallas, Estnische Klänge, Auswahl estnischer Dichtungen, Dorpat, 1911.
- Dr. Aleks. Eisenschmidt, Loomatoidu juurikad. Nende tähtsus ja kasvatamine. Teine täiesti ümbertõstatud ja täiendatud trükk, 18 pildiga. Tartus 1911. Eesti Põllutöö-kirjanduse Ühenduse väljaanne nr. 1. 64 lhk., hind 40 kop.
- Dr. P. Hellat. Terviseõpetus. Teine täiend. trükk. „Ühiselu“ kirjastus, Peterburis. I. anne.
- Jaan Lintrop, Willem Elgas, Laul sinisest rukkilillest, Joh. Lepa kirjastus Tallinnas. 120 lhk. Hind 1 rbl.
- Eino Leino, Noor Naine. Neli jutustust. Eestist. Ed. Wirgo. Tallinnas 1911. 168 lhk.
- A. Olt, Koduloomade tervishoid ja sünnitamise abi. „Maa“ kirjastus, Tallinnas 1911, 204 lhk. Hind 75 kop.